

3 1 6 . 6 3 7

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

4.
2009

3 1 6 . 6 3 7

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKÉNEK FOLYÓIRATA
2009. XL. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM X. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK

2009

4.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

UNIVERSITY OF NOVI SAD

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

OF THE FACULTY OF PHILOSOFY

VOLUME XL-4/X-4

NOVI SAD

2009

4

TARTALOM

NYELVTUDOMÁNY

LÁNCZ Irén: Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a dicséretre adott válaszok	1–15
MOLNÁR CSIKÓS László: Magyar személynevek használata Szerbiában	16–30
RAJSLI Ilona: Divatjelenségek a vajdasági magyarok utónévadásában	31–44
PÁSZTOR KICSI Mária: Kommunikatív szakaszok és kommunikatív egységek az aktuális tagolás vizsgálatában . . .	45–56
KATONA Edit: „Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát” <i>A zene és a hangszerek mint a metaforák forrástartományai</i> . . .	57–74
ANDRIĆ Edit: A szenttamási gyerekek kétnyelvűsége és magyar nyelvhasználata	75–99
CSEH Márta: Pszicholingvisztikai szakszavak és -kifejezések <i>Kísérlet a pszicholingvisztika gyakoribb magyar és szerb terminusainak egymáshoz rendelésére</i>	100–110

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

HARKAI VASS Éva: Holt költők, emlékezet, (élő) hagyomány Fenyvesi Ottó: <i>Halott vajdaságiakat olvasva</i>	111–119
JUNG Károly: Szent Sabbas (Száva) magyarországi csodája <i>Egy motívum útja a Bibliától a hagiográfiáig és folklorizálódása a szerb népköltészetben</i>	120–143
NÉMETH Ferenc: A fiatal hidasok felállása 1950 áprilisában és az Ifjúság Szava	144–159

CONTENTS

LINGUISTICS

- LÁNCZ, Irén: Hungarian Spoken Language Studies in Vojvodina:
Compliment Responses 1–15
- MOLNÁR CSIKÓS, László: The Use of Hungarian Personal
Names in Serbia 16–30
- RAJSLI, Ilona: Phenomena in the Name Giving Fashion among
the Hungarian Population in Vojvodina 31–44
- PÁSZTOR KICSI, Mária: Communication Sections and
Communication Units in Actual Sentence Division 45–56
- KATONA, Edit: “That’s Krúdy’s harp that twangs in the
Australasian dark”
Music and instruments as the source range of metaphors 57–74
- ANDRIĆ, Edit: Bilingualism and Hungarian language use of
children by Szenttamás 75–99
- CSEH, Márta: Psycholinguistics Related Terms and Expressions
*An Attempt at Matching Hungarian and Serbian
Psycholinguistics Related Terms and Expressions* 100–110

LITERATURE, FOLKLORE, CULTURAL HISTORY

- HARKAI VASS, Éva: Dead Poets, Remembrance,
(Living) Tradition
Ottó Fenyvesi: Halott vajdaságiakat olvasva 111–119
- JUNG, Károly: Saint Sabba’s (Sava’s) Miracle in Hungary
*The pathway of a motive from the Bible to hagiography
and its folklorification in Serbian folk-poetry* 120–143
- NÉMETH, Ferenc: The Rise of the *Hidasok* in April 1950 and
the *Iffúság Szava* 144–159

ETO: 811.511.141:81'233
811.511.141:808.56

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@eunet.rs

VAJDASÁGI MAGYAR BESZÉLT NYELVI VIZSGÁLATOK: A DICSÉRETRE ADOTT VÁLASZOK*

Hungarian Spoken Language Studies in Vojvodina: Compliment Responses

Ha dicséretet kapunk valakitől, arra válaszolnunk kell, ezt diktálja az udvarias viselkedés normája. A válaszadás sokféle lehet, a válaszoló elfogadja vagy elutasítja a dicséretet, de az elkerülést is választhatja. E három főstratégián belül alcsoportok különíthetők el, melyek fokozatot is jelentenek. A stratégiatípusok közül történő választást befolyásolhatja, hogy mi képezi a dicséret tárgyát, továbbá az életkor és szociopragmatikai szempontok is alakíthatják a válasz mikéntjét. A válaszok nagyobb része stratégialáncokat tartalmaz, melyek egyik eleme leginkább a köszönet. Az értékelés elfogadása állandó viselkedési jellemző, tehát az Egyetértés maxima javára billen a mérleg a Szerénység maximájának rovására.

Kulcsszavak: dicséret, bók, szituáció, stratégia, stratégialánc, elfogadás, elutasítás, elterelés, az Udvariasság Elve, maximák, szerénység, egyetértés, megerősítés

Munkám folytatása az elmúlt években végzett kutatásaimnak. A kérés, a bocsánatkérés és a visszautasítás jellegzetes vajdasági stratégiáinak bemutatása után ezúttal egy negyedik beszédaktusnak, a dicséretre, bókra adott válaszoknak alakulását vizsgálom. Ez a beszédaktus az expresszívumok közé tartozik, és a dicsérettel, a bókkal szomszédsági párt alkot, ugyanis ha valaki kedvező megjegyzést tesz velünk kapcsolatban, arra reagálnunk kell, a vá-

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.

A pragmatika kedvelt témája a bókra és a dicséretre adott válaszok kutatása. Pomerantz két, e témával foglalkozó műve időtállóan bizonyult, megjegyzései beépültek a későbbi kutatásokba, tehát az anyag feldolgozásakor alapul szolgálnak. Pomerantz szerint a beszédaktus legfőbb vonása, hogy a beszélőnek egyensúlyoznia kell két, a konverzációt meghatározó kötelezettség között: egyet kell értenie partnerével a konfliktus elkerülése érdekében, ugyanakkor konverzációs kötelezettség az is, hogy minimalizálja az öndicséretet. Pomerantz úgy látja, hogy a két kötelezettség feloldása három, egymást részben fedő, részben szembenálló válaszstratégia alkalmazásával lehetséges. Miles klasszifikációjában háttérbe szorul a hármas felosztás, új kategóriák bevezetésével árnyaltabbá tette a rendszert. Nála megjelenik a bók viszonzása és a teljesítmény történetére utaló kategória. Holmes taxonómiája még több stratégiatípust tartalmaz. Szili Katalin ebből indul ki, de megőrzi Pomerantz hármas felosztását. Szili 14 tagúvá bővítette az osztályozást, és Holmeséhoz viszonyítva új stratégiákat határozott meg, mert így kívánta a magyarországi anyag, néhány esetben pedig az alkategória megnevezésén változtatott.

Szili Katalin rendszere:

1. táblázat: Főstratégiák és stratégiatípusok

FŐSTRATÉGIÁK			
Strat.	ELFOGADÁS	ELTERELÉS	EGYET NEM ÉRTÉS
1.	Egyetértés kifejezése: <i>Tudom, nekem is tetszik.</i>	A bók másra háritása: <i>A tánctanáromnak köszönhetem.</i>	Lefokozó megjegyzések: <i>Nem volt ez olyan jó. Jobb is lehetett volna.</i>
2.	Köszönet: <i>Köszönöm. Kösz.</i>	Elterelő magyarázat: <i>A piacon vettem.</i>	Zavar kifejezése: <i>Zavarba hozol.</i>
3.	Öröm kifejezése: <i>Örülök, hogy neked is tetszik.</i>	Igyekezet kifejezése: <i>Nagyon igyekeztem.</i>	A bók minősítése: <i>Ezt most komolyan mondd?</i>
4.	Tréfálkozás: <i>Jobban táncolok, mint egy maci?</i>	Figyelman kívül hagyás: <i>Mikor vizsgálod?</i>	Egyet nem értés: <i>Nem igaz.</i>
5.	A bók viszonzása: <i>A tiéd is szép. Te is jól táncolsz.</i>	Kétkedés: <i>Tényleg így gondold?</i>	

2. táblázat: A főstratégiák előfordulása százalékban

Situációk	FŐSTRATÉGIÁK		
	ELFOGADÁS	ELTERELÉS	EGYET NEM ÉRTÉS
1.	49,77	26	24,21
2.	71,35	16,08	12,56
3.	77,15	11,16	11,67
4.	49,32	12,10	38,56
5.	64,07	28,15	7,76
6.	50,23	32,53	17,22
7.	72,58	26,39	1,01
8.	55,56	35,96	8,37

A félkövérrel jelölt számok a szituáción belüli legnagyobb arányt mutatják.

Az egyetértés stratégiatípusai minden szituációban dominálnak, de választásuk aránya eltér az egyes szituációkban. A 3.-ban a legmagasabb az előfordulás (77,15%), de 70%-on felüli az arány a 2. és a 7. szituációban is. A legkisebb a 4.-ben, de itt is gyakoribb, mint bármelyik másik stratégiatípus. Az elterelés valamelyik változatát a 8. szituációban választották, legkevesebb ilyen válasz a 3. szituációban található. Egyet nem értést legtöbbször a 4. szituációban fejeztek ki. A 7. szituációban az elfogadás és kisebb mértékben az elterelés magas előfordulása minimálisra csökkentette az egyet nem értést.

A stratégiatípusok közül az adatközlők legtöbbször a köszönetet választották (35,87%), a legnagyobb számban egy (vagy több) másik stratégiatípussal kombinálva használják. A sorrend sokféle lehet, de az adatok azt mutatják, hogy a köszönet leginkább megelőzi a többi kategóriát.

a) Az elfogadás egy másik kategóriájával kombinálva:

Kösz szépen, ez jólesett.

Oh, hát köszike, a tied is tetszik.

Kösz szépen, te is [jól nézel ki].

Kösz. A te szobád bútorai is szép.

Kösz. Örülök, hogy tetszett.

Nagyon rendes vagy! Köszönöm!

Tényleg? Én nem érzem így, de azért igyekszem. Kösz!

ELTERELÉS változatai szituációként szintén különböző előfordulást mutatnak: a másra háritást a 7.-ben, a magyarázatot a 6.-ban, az igyekezetet az 5.-ben, a kétkedést az 1.-ben (az egész korpuszban mindössze 13 adat van rá) találjuk legnagyobb számban. Az EGYET NEM ÉRTÉS alkategóriái közül a lefokozás a 4. szituációban nagyon magas, majdnem annyiszor választották, mint a köszönetet (78 adat van rá!), a 7.-ben viszont mindössze egy alkalommal fordul elő. A minősítés nem tartozik a gyakran választott stratégiák közé, mégis leggyakoribb az 1.-ben, és csak egy adat van rá a 7.-ben. Zavarukat csak két szituációban fejezték ki az adatközlők, a 2.-ban egy adat van rá, a 3.-ban 10. Az egyet nem értés körülbelül olyan gyakori, mint a másra háritás, csak hogy más a megoszlás a szituációkban, ugyanis az előfordulás számát tekintve kiemelkedik az 1. szituáció, melyben 18 adatközlő választotta, a 2. szituációban 8 adatot találunk. A 7.-ben nem adatható, a többi szituációban mindössze két, illetve három adat van rá.

Egyszóval az adatok azt bizonyítják, hogy a stratégiaválasztás attól is függ, hogy mi a dicséret tárgya.

A szakirodalom a nemek közötti különbségeket elemzi, mert ez fontos faktor a dicséret tárgya mellett. Ez a vizsgálat az életkorra mint a stratégiaválasztást befolyásoló tényezőre tér ki. A hipotézist – mely szerint az életkorra is szerepe lehet a dicséretre válaszolás mikéntjében – az alábbi adatok igazolják:

5. szit. telj.: vendég	D	*16,12	38,70	16,12	–	*48,35	6,45	19,35	16,12	–	9,67	–	–	–
	E	2,08	60,41	22,91	2,08	2,5	6,25	22,91	2,5	0,49	8,33	2,08	–	4,16
	T	2,43	46,34	31,70	–	14,63	–	–	11,16	14,56	0,49	12,19	–	2,43
6. szit. tulaj- don: kabát	D	32,25	48,38	–	–	6,45	6,45	32,25	–	–	38,70	3,22	–	–
	E	*35,41	61,75	6,25	–	1,94	4,16	41,66	6,25	2,08	16,66	–	–	2,08
	T	4,87	31,70	4,87	–	2,43	2,43	* 68,29	–	2,43	29,26	2,43	–	2,34
7. szit. tulaj- don: bútor	D	41,93	74,19	3,22	–	6,45	*16,1	19,35	–	–	–	3,22	–	–
	E	60,41	75	10,41	6,25	1,94	1,45	31,25	6,25	–	–	–	–	–
	T	18,51	41,46	*24,39	2,43	2,43	2,43	36,58	9,75	–	1,43	–	–	–
8. szit. kész- ség: előadás	D	9,67	80,64	9,67	–	9,67	9,67	32,25	9,67	–	6,45	3,22	–	6,45
	E	4,16	72,91	16,66	–	2,08	4,16	43,75	14,58	2,08	16,66	4,16	–	–
	T	–	65,85	9,75	–	4,87	7,31	39,02	17,07	–	2,43	–	–	–
Összes (1650 n) %-ban		9,39	35,87	5,93	0,54	8,48	2,36	15,45	5,09	0,78	10,78	1,87	0,66	2,30

D = diákok, E = egyetemisták, T = tanárok

A félkövérrel jelzett számok a legmagasabb értéket jelölik a főstratégián és az életkori csoporton belül. A * a korcsoportokon belüli nagy eltérésekre utal.

Csak néhány jellegzetességet emeltem ki, tovább lehetne részletezni az eltéréseket az egyes korcsoportok között, de ez is elégnék bizonyul annak bizonyítására, hogy az életkor is figyelembe vehető tényező a stratégiaválasztáskor.

A külföldi adatok értékelésekor a szerzők egy része a kultúrák közötti különbségeket mutatja be, másik részük az udvariassági elméletek keretében interpretálja az adatokat. A dicséret és a bók udvariassági gesztus, segíti a kapcsolatteremtést és növeli vagy helyreállítja a beszédpartnerek közötti szolidaritást. A dicséretre és a bókra válaszolni kell, mert ezt kívánja az udvarias viselkedés.

Két udvariassági elméletre alapozhatunk a stratégiaválasztás értékelésekor, a Brown–Levinson- és a Leech-féle rendszerre. Az udvariasságot mindkét rendszer univerzális fogalomként írja le. Brown és Levinson a pozitív és a negatív udvariasság fogalmaival írja le az udvariasságot, rendszerük az egyetértés és az egyet nem értés minősítésére alkalmas. Leech Udvariassági Elve szerint igyekszünk csökkenteni az udvariatlanság benyomását, és ezt úgy érzük el, ha hat maximához tartjuk magunkat. Ezek a következők: a Tapintat, a Nagylelkűség, a Megerősítés (jóvágóság), a Szerénység, az Egyetértés és az Együttértés. A Szerénység maximájának a lényege, hogy minimalizáljuk az öndicséretet, és maximalizáljuk önmagunk leszólását. Az Egyetértés maximája elvárja tőlünk, hogy minimalizáljuk az egyet nem értést, és maximalizáljuk az egyetértés kifejezését.

Az elfogadás főstratégia első alkategóriája az Egyetértés maxima megnyilvánulása, s mint Szili Katalin értelmezi, ez van benne az öröm kifejezésében is. A dicséret viszonzása a megerősítés maximájában foglaltakat motiválja. Az egyet nem értés a szerénység megnyilvánulása. Az elterelés is azt szolgálja, hogy elhárítsuk vele a dicséretet, vagy úgy, hogy másnak tulajdonítjuk, vagy úgy, hogy nem reagálunk rá. A kételkedésben is e maxima jellemzői fedezhetők fel, a válaszoló nem utasítja el a véleményt, de érezteti bizonytalanságát.

A stratégialáncok megmutatják, hogy a vajdasági adatközlők válaszaiban merre billen a mérleg, milyen arányban vállalják a pozitív dicséretet, és melyik maxima szerint viselkednek. A legtöbb stratégialánc egyik eleme a köszönet, s mint már volt róla szó, ez a leggyakoribb stratégia, és mivel a gyakoriságot tekintve a második helyen a magyarázat áll, ezzel sokszor kombinálódik a köszönet, csakúgy, mint a lefokozó megjegyzéssel. Ha három vagy több altípus különíthető el a válaszokban, közülük kettő (de néha három is) az elfogadást fejezi ki valamilyen módon, tehát az elfogadás tényét erősítik meg több típus kombinálásával.

(2) *Hát köszi szépen. Szerintem nem volt pontos, és voltak hibáim, de örülök, hogy tetszett neked.*

Stratégiák: 1.2. + 3.1. + 1.3 (elfogadás + elutasítás + elfogadás)

(3) *Köszönöm, hogy ilyen kedves vagy hozzám. De tudom, hogy sok volt benne a hibám, de attól kösz.*

Stratégiák: 1.2 + 1.5. + 3.1 + 1.2 (elfogadás + elfogadás + elutasítás + elfogadás)

(4) *Kösz, de te is tudod, hogy nem volt hibátlan.*

Stratégiák: 1.2. + 3.1 (elfogadás + elutasítás)

Az (1)-ben a három főstratégia egy-egy típusa alkot láncot, egyensúlyba kerül az egyetértés és a szerénység. A (2)-ben az elfogadás főtípus köszönet altípusa közé ékelődik az egyet nem értés egyik típusa, a lefokozás, s ezzel az elfogadás elnyomja a szerénységet. A (3)-ban kétszer fordul elő a köszönet, közéjük ékelődött az elfogadás még egy típusa és a lefokozás. Azaz a 3:1-hez választás igencsak kiemeli a szerénytelenséget. A (4)-ben egyensúlyba kerül a két maxima, mert kiegészítik egymást. Első felében a válaszoló egyetért, a másodikban szerénységéről tesz tanúbizonytságot.

A nyelvi viselkedést azonban nemcsak az udvariasság irányítja, hanem a kultúra is. Azt, „hogyan egy adott közösség tagjai miképpen viselkednek egy-egy helyzetben, közös kulturális értékeiktől, történetileg kialakult normáiktól függ” (SZILI 2004; 171). Az amerikai kultúrában nem vállalják a dicséret csökkentését, az elutasítást, mert ez arcuk sérülését okozná. Az angolszász kultúrában a norma szerint meg kell köszönni a dicséretet. A kínaiaknál a követendő norma a szerénység, de ez nem jelenti azt, hogy nem védik arcukat. A mexikói spanyolban kérik a bók megismétlését. A jordániai egyetemistáknál nagy arányban érvényesül az Egyetértés maxima, és megjelenik náluk egy új stratégiatípus, a bókolót dicsérő, áldó állandósult kifejezés (vö. SZILI 2004; 172).

A magyarországi adatok szerint egyensúly van az Egyetértés és a Szerénység maximája között. Önképük – írja Szili Katalin – megköveteli a kellő tartást, de nem kényszeríti őket túlzott megalázkodásra. A szabály a következő: vállalod fel értékeidet, légy magabiztos, de ne túlságosan.

A vajdasági adatközlőknél nincs egyensúly a két maxima között, van azonban egy olyan szituáció (a 4.), melyben a Szerénység nagyobb arányú, mint a többiben. Mi itt Vajdaságban olyan helyzetben vagyunk, hogy vállalnunk kell értékeinket, hogy ne sérüljön önképünk.

HUNGARIAN SPOKEN LANGUAGE STUDIES IN VOJVODINA: COMPLIMENT RESPONSES

We are expected to respond if somebody praises us: this is what good manners and right conduct dictate. The response can be of all kinds; the responder can accept or reject the compliment, or even evade it. Within these three main strategies there are subcategories which also mark gradation. The choice of the type of strategy can be influenced by the person to whom the compliment is addressed; likewise, the age of the responder as well as socio-pragmatic aspects can also have an impact on the nature of the response. The majority of the responses involve chain strategies in which, in most cases, one of the elements is that of thanking. The acceptance of appreciation is a characteristic feature of human behaviour; consequently, the maxim of Agreement takes precedence over the maxim of modesty.

Keywords: praise, compliment, situation, strategy, chain strategy, acceptance, rejection, evasion, the Politeness Principle, maxims, modesty, agreement, affirmation

Szerbiában igen el van terjedve a beceneveknek a nyilvános érintkezésben való használata, de más országok gyakorlatához hasonlóan a szerbiai jogrendszerben is tilos a becenevek anyakönyvezése. Felvetődhet azonban az a kérdés, melyik név számít becenevnek. Erre vonatkozóan a gyakorlat részére eddig semmilyen utónévjegyzék nem jelent meg, amely irányadó lenne e tekintetben, ahogy például Magyarországon időről időre utónévkönyvet adnak ki. Így az anyakönyvezéskor a beírható forma megállapítása teljesen az anyakönyvvezető ítéltéképességétől függ.

Törvényeink és más jogszabályok is lehetővé, sőt kötelezővé teszik a neveknek a hagyomány szerint való megjelölését. Ha a nevet latin betűvel írjuk, akkor a hagyomány szerint jegyezzük be, ha viszont cirill betűvel írjuk, akkor zárójelben eredeti helyesírással is fel kell tüntetni.

A Vajdaság Autonóm Tartomány területén élő nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdéseket pontosabban szabályozó határozat (Одлука о ближем уређивању појединих питања службене употребе језика и писама националних мањина на територији Аутономне покрајине Војводине) III. fejezete a nemzetiségi személynevek használatáról és a közokiratok kiadásáról rendelkezik. A harmadik szakasz kimondja, hogy a nemzetiségi személynek joga van arra, hogy szabadon válasszon nevet magának és gyermekeinek, és az így választott személynevet eredeti alakjában bejegyeztesse az anyakönyvbe, nyelvének írásmódja és helyesírása szerint. Hogyha a nemzetiségi személy nevét eredeti alakban tartalmazza a nyilvántartás, ezt a nevet ugyanígy kell a számára kiadott közokiratokban (anyakönyvi kivonat, személyi igazolvány stb.) feltüntetni, az űrlap nyelvétől és írásmódjától függetlenül. Ez nem zárja ki azt, hogy a személynevet zárójelben szerb nyelven és szerb írásmóddal is feltüntessék. A negyedik szakasz kimondja, hogy azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségi nyelv is használatban van, az illetékes szervek ezen a nyelven is vezetnek nyilvántartást. A nemzeti kisebbség nyelvén végzett tanulmányokról szóló bizonyítványt és más közokiratot, valamint a polgároknak törvényben és más előírásban rögzített jogait igazoló iratokat a megfelelő nyilvántartás alapján a nemzeti kisebbségi személy kérésére az ő nyelvén is kiadják. Azokra a területekre, amelyeken a nemzetiségi nyelv is hivatalos használatban van, a közokiratokhoz és a nyilvántartásokhoz kétnyelvű formanyomtatványokat kell biztosítani. A közokiratot kiadó szervben dolgozó tisztviselőnek kötelessége, hogy felhívja a nemzeti kisebbségi személy figyelmét arra a jogára, hogy a közokirat a szerb nyelvvvel párhuzamosan kisebbségi nyelven és írásmóddal is kétnyelvű formanyomtatvány segítségével kiadható.

A nyelvek és írások hivatalos használatáról szóló szerbiai törvény (Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama) szintén több olyan rendelkezést tar-

A nevek sorrendje

A magyar nyelv a személynevek használatában eltér az európai nyelvektől, ugyanis a keresztnévet vagy utónévet nem teszi az első helyre, hanem a családnév után tünteti fel. Ezért a magyarra nem is vonatkoztatható az első név, utolsó név (ang. first name, last name) megjelölés, legfeljebb vezetéknevről és személynévről lehet beszélni (pl. Kovács János). Ezt a szabályt a mai magyar helyesírás nem terjeszti ki a nem magyar nevekre (pl. Albert Einstein).

Az európai nyelvekben az utónév megelőzi a családnévet. Egyedül a magyarban van elől a családnév, majd ezt követi az utónév. Ennek oka a nyelv szerkezetében van. Az európai nyelvek többsége indoeurópai, a magyar pedig az ettől nagyban eltérő rendszerű finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. A személynevek rendszerint jelzős szerkezetnek foghatók fel, a fiút gyakran az apja vagy egy helységnév után nevezték el, valamilyen birtokos vagy jelzős szerkezet keretében. A magyarban elől áll a minőségjelző, és a birtokos jelzőnek is ez a szokottabb sorrendje, az indoeurópai nyelvekben viszont gyakori a hátravetett minőségjelző, a birtokos jelző pedig mindig követi alaptagját.

A magyar névszerkezet nem teljesen egyedülálló a világon. A kínai, a vietnámi, a japán nevek esetében szintén a családnév kerül előre. Például a kínai Chang Wu Jiang nevében, a Chang a családnév, a Wu egy generációs név (pl. adott generáció esetében a nagycsalád minden testvérnek ezt a nevet adja), a Jiang pedig a keresztnév. Hasonló elv figyelhető meg az orosz neveknél is, bár ott fordított sorrendben: Fjodor Nyikolajevics Medvegyev keresztnéve Fjodor. Középső nevét apjától örökölte, akinek keresztnéve Nyikolaj volt, a Medvegyev pedig családnéve. Az arab nevek esetében is hasonló a sorrend: keresztnév, az apa nevéből képzett középső név és végül a családnév. Például a szaudi király, Fahd bin Abdul-Aziz Al Saud nevében a Fahd a keresztnév, a bin Abdul-Aziz jelentése Abdul-Aziz fia, az Al-Saud pedig családi neve. A magyar névhasználatban az apai (vagy középső) név efféle feltüntetésének nincs hagyománya, sem teljes, sem rövidített alakban nem szokás megadni az apa keresztnévét, illetve utónévét, mint a szláv nyelvekben vagy az arabban.

A vezetéknevek, családi nevek a XI. században kezdtek kialakulni Olaszországban. Innen terjedtek el a többi országba. E folyamat akkor ment végbe, amikor a latin nyelv tekintélye igen nagy volt. Nyelvtani szempontból a családi név jelző. A latinban és a legtöbb újlatin nyelvben a jelző általában a jelzett szó után áll. Latin: Benedictus Rufus, olasz: Benedetto Rosso, francia: Beneit le Roux. A németben az apa nevét jelölő családi nevek és azok, amelyek a helynevekből származnak, szabályosan a német nyelvtan szerint is az utónév mögé kerülnek. Pl. Walther von der Vogelweide, Richard Karlssohn.

5. Az asszony felveszi férjének vezetéknevét, és hozzáadja a saját keresztnévét (Szabó Mária); ez a névhasználati forma a nyugati kultúrákból ered.

2004. január 1-jétől még egy lehetőség is kínálkozik, ez pedig a házastárs vezetéknevének kötőjeles hozzáadása az eredeti vezetéknevhez (Szabó-Balog Mária vagy Balog-Szabó Mária). Ily módon a férj is összekapcsolhatja a nevét feleségének a nevével.

Azok a gyermekek, akik ugyanazon szülők házasságából származnak, szüleik vezetéknevét kell, hogy átvegyék. Az esetek zömében ma is a hagyományos megoldást alkalmazzák, vagyis a gyermekek apjuk vezetéknevét öröklik.

A névviselés tekintetében a magyar és szerb jogban a legnagyobb eltérés a házasságkötés hatásával kapcsolatban volt. A korábbi magyar jogszabályok szerint a házasságkötés csak a nő nevének megváltoztatását eredményezheti, míg a férj nevét érintetlenül hagyja. A feleség tehát vagy a/ a férje nevét viseli, a házassági viszonyra utaló toldalékkal, vagy b/ ehhez a maga nevét hozzákapcsolhatja, vagy c/ kizárólag a maga nevét viseli. Azonban, ha a feleség kizárólag saját családi nevét kívánja viselni, a házasságkötést megelőző eljárásban az anyakönyvvezető előtt erről nyilatkoznia kell. Ezt a nyilatkozatot a házasság megkötése előtt visszavonhatja, illetőleg újból is meg lehet tenni. A házasság megkötése után azonban sem nyilatkozatot visszavonni, sem utólag ilyen nyilatkozatot adni nem lehet. Ha a menyasszony nyilatkozatot nem tesz, a nyilatkozat elmulasztása következtében kötelezően a férje nevét viseli.

A nevek alakulását, összetételét tanulmányozva azt mondhatjuk, hogy a magyar asszonynévnorma még mindig azt az egyenlőtlenséget tükrözi, amely a régebbi korokban a nő helyzetét jellemezte. A férj nevének használata a házasságra utaló toldalékkal nem teljesíti a név funkcióját, mert a magánéletben a férjes nő mindig a kialakult női utónevét használja, mint: Ibolya, Eszter, Gizella, nem pedig: Zoltánné, Lászlóné vagy Sándorné. A nevek mai összetételével is ellenkezik ez, mert a kialakult nevek családi és utónévből állnak. E gyakorlat szerint pedig a feleség egy házasságra utaló toldalékkal felvette a férj teljes nevét

Szerbiában a következő lehetőségek vannak:

1. Családnévnek az egyik vagy a másik házastárs családnévét választhatják,
2. Mindegyik házastárs megtarthatja saját családnévét,
3. Mindegyik házastárs saját nevéhez hozzáírhatja házastársa családnévét, és
4. Egyik házastárs felveheti a másik házastárs családnévét, és hozzáírhatja saját családnévét.

egyedül az szerepel tulajdonképpen keresztnevként, amelyet az illető a kereszttségben kapott. A keresztnevek felvételének egy másik módja az, amikor az újonnan választott pápa valamelyik szentnek vagy egyik elődjének nevét veszi föl, és ezen az új néven uralkodik. A szerzetesek az ünnepélyes fogadalom letételekor szintén már ún. szerzetesi nevet vesznek föl, és pedig rendszerint azokról a szentekről, akik életükben szintén az illető szerzetesrend tagjai voltak.

A szentek kultuszának megerősödésétől kezdve évszázadokon át a keresztény családokban a névválasztás és a védőszentválasztás a legszorosabban egybekapcsolódott egymással. Sok esetben a szülők még azt is természetesnek tartották, hogy gyermeküket arról a szentről nevezzék el, akinek a névünnepre esett a születés, illetve a keresztelés. A XVIII. század végétől kezdve a névválasztás kezdett elszakadni a szentek hagyományos tiszteletétől. Mind több régi, illetve a nyelvújítás korában keletkezett új magyar nevet választottak a szülők gyermekük számára. Ilyen esetekben az egyház azt ajánlotta, hogy a megkereszteltek második névként vegyék fel valamelyik közismert védőszent nevét. A két név viselése viszont nemegyszer zavart okozott a mindennapi életben, különösen a névnapok megünneplésében. Hogy ennek a problémának a megoldásában segítséget adjon a hívőknek, Fekete Antal piarista pap 1974-ben *Keresztneveink, védőszentjeink* címmel könyvet jelentetett meg. A szerző sok személynév eddig nem ismert vagy elfelejtett védőszentjét fedezte fel, és ha ez nem sikerült, egy-egy szentnek hangzásában hasonló nevéhez kapcsolta a megkeresztelt személy különlegesnek számító, eredetileg nem keresztény nevét. Minden esetben a név hangalakja vagy jelentése volt az irányadó a védőszent kiválasztásában, így a szerzőnek nem nyíltak tág lehetőségei. Ennek következtében a javasolt védőszentek közül sok az olyan, aki még az egyháziak körében sem ismeretes. Ez különben természetes is, hiszen a szentek legnagyobb részéről csak a hagiográfia szakemberei tudnak.

Lássuk, mit mond Fekete Antal könyve néhány „pogány” névről és keresztény megfelelőiről!

ATILLA és ATTILA A hun uralkodó gót neve. J.: atyuska. Nemzeti (mondai) vonatkozása miatt – elvi engedménnyel – magyar névnek tekintjük. Védőszent: Attilanus, zamorai (Spanyolország) püspök (+1009). Ü.: okt. 5.

ÁKOS Ómagyar név. Török eredetű. J.: fehér sólyom. Védőszent: Achatius (+125 k.), örmény vértanú. Élettörténete kései keletű és eléggé mesés színezetű, de ő a 14 segítő szent egyike. Jún. 22-i ünnepe a magyar naptárakban a legrégebbi Ákos-nap. Más védőszent: Acatius szerémi vértanú. Ü.: jan. 2.

KÁLMÁN Ómagyar név. Török eredetű. J.: maradék. Vö. Kál. Védőszent (de a magyar név nem ennek származéka!): Koloman (ír név, = galambos),

Oroszlánszívű Richárd, Erős Lajos stb. Nem maradt viszont fenn az a gyakorlat, hogy írók, művészek, tudósok keresztnevét lefordítják. Verne Gyula helyett ma Jules Verne járja, Strauss János Johann Strauss marad, és Friedrich Nietzscheből sem lesz Nietzsche Frigyes Pedig annak idején (1893-ban) a belügyminisztérium felszólítására a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztályának egy bizottsága hivatalosan is összeállította a nem-magyar keresztnevek jegyzékét. hogy megkönnyítsék a nevek fordítását.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, illetve a Jugoszláv Királyságban is alkalmazták a személynevek fordítását. A magyar nevek szempontjából a nevek megfeleltetésének különböző fokozatai voltak:

1. A szerb névalak teljesen megfelel a magyarnak: Vera – Vera, Erika - Erika
2. A szerb névalak csak egy-két hangjának a kiejtésében, illetve írásmódjában tér el a magyartól: Anna – Ana, Éva – Eva, Mária – Marija, Péter – Petar
3. A szerb névalak végződésében (is) különbözik a magyartól: Teréz – Tereza, Irén – Irena, Edit – Edita, Mihály – Mihailo
4. A szerb névnek csak az eleje egyezik meg a magyarral: Pál – Pavle, Magdolna – Magdalena, Ibolya – Ibojka
5. A szerb név hasonló hangzású, de eltérő alakú, mint a magyar: Ilona – Jelena, János – Jovan, Ferenc – Franja, Miklós - Nikola
6. A szerb név csupán egy-két hangjában emlékeztet a magyarra, de alapszóban eltér tőle: Imre – Mirko, László – Vladislav v. Ladislav, Gyula – Julije
7. A szerb megfelelő teljesen eltér a magyar névalaktól: Erzsébet – Jelisaveta, Vidor v. Félix – Srećko, Lajos – Ljudevit

A személynevek fordítását jól lehet szemléltetni a szabadkai gimnázium 1932/33-as tanévre szóló évkönyvének adataival. Ebben például a magyar tagozatos első osztály tanulóinak a neve cirill betűkkel és lefordítva, igaz, magyaros sorrendben van feltüntetve: Антал Лажчо, Бартуш Александар, Балажпири Ђорђе, Беседеш Андрија, Вања Лажчо, Варга Ладислав, Верешбарањи Јован, Гелер Лажчо, Дожаи Јосип, Јеловаи Лажчо, Касиба Јован, Кочиш Никола, Кудлик Никола, Мазак Петар, Нађ Јован, Рожумберски Стеван, Сатмари Стеван, Селеши Војислав, Селеши Јосип, Тот Стеван, Фазекаш Јосип, Футо Карло, Хубаи Јосип, Шиљак Стеван. Az osztályfőnök egyébként Penavin Velimir volt.

A magyar nevek átírása

Mint ahogyan a fenti névsorból is látszik, a vezetékneveket rendre átírták. Tehát még ha nem is fordítják le szerbre a magyar neveket, akkor sem lehet őket minden esetben megfelelően átírni cirill vagy akár latin betűkkel sem. Ennek fő oka a két nyelv hangrendszerbeli eltéréseiben van. A magyar nyelvben jelentés-megkülönböztető elem a magánhangzók és a mássalhangzók

Pontatlanul átírható magyar női nevek:

Adrienn	Antoniett	Csöngé
Agnabella	Alitta	Csőre
Agnella	Antonietta	Daniella
Agrippína	Allegra	Della
Anetta	Apollinária	Denissza
Appia	Apollónia	Ditta
Arabella	Anett	Ditte
Angella	Babett	Dolli
Arianna	Babetta	Domicella
Aniella	Barbarella	Domitilla
Ariella	Bella	Donatella
Arienn	Benedetta	Donna
Anilla	Beneditta	Dorabella
Anissza	Berill	Dorottya
Amarilla	Bernadett	Dzsamilla
Amarillisz	Bernadetta	Dzsenna
Alesszia	Bertilla	Dzsenni
Anna	Betta	Dzsesszika
Annabel	Betti	Edda
Alett	Bettina	Effi
Armilla	Brigitta	Ellina
Aletta	Britta	Emma
Annabell	Brunella	Emmi
Annabella	Brünhild	Emő
Annaléna	Cecilla	Emőke
Annaliza	Cettina	Enikő
Amilla	Cicelle	Enna
Annamari	Cilla	Ernella
Annamária	Cinderella	Eső
Annarita	Cinella	Estella
Annavera	Cinna	Estilla
Annaróza	Cinnia	Esztella
Anni	Cippóra	Etta
Annunciáta	Cirilla	Fanna
Anriett	Ciprienn	Fanni
Asszunta	Csilla	Fiamma
Antoanett	Csillag	Fiametta
Antonella	Csillagvirág	Filippa

Minna	Perenna	Szkilla
Mirabella	Petronella	Szörénke
Mirandella	Pillangó	Sztella
Mirella	Pintyőke	Szüvellő
Mirtill	Polett	Tertullia
Misell	Poppea	Tessza
Molli	Rafaella	Tilla
Morella	Rella	Tinetta
Nadett	Relli	Titanilla
Nanett	Ritta	Tittína
Nanetta	Robinetta	Tullia
Narcissza	Rominett	Tünde
Nella	Ronett	Tündér
Nelli	Ronetta	Tűzvirág
Nerella	Rozanna	Ulla
Netta	Röné	Üdvöske
Netti	Samuella	Vanessza
Nikolett	Sarlott	Vanilla
Nikoletta	Stella	Villő
Ninell	Szabella	Violet
Ninett	Szaffi	Violetta
Ninetta	Szanna	Zella
Noella	Szavanna	Zengő
Odett	Szegfű	Zenkő
Odetta	Szellő	Zomilla
Otilia	Szelli	Zöldike
Örsi	Szellőke	Zsanett
Örzse	Szemőke	Zsanna
Öszike	Szerkő	Zsella
Özike	Szibill	Zsinett
Panna	Szibilla	Zsorzsett
Panni	Szille	Zsuzsanna
Pasztorella	Szimonett	Zsuzsánna
Pauletta	Szimonetta	Zsüliett
Peggi	Szkarlett	Zsüsztin

ETO: 811.511.141(497.11):81'373.231 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

DIVATJELENSÉGEK A VAJIDASÁGI MAGYAROK UTÓNÉVADÁSÁBAN*

Phenomena in the Trends of Name Giving among the Hungarian
Population in Vojvodina

A dolgozat a vajdasági magyarok utónéadásában tapasztalható divatjelenségeket veszi számba: a divatos utónévválasztást, a nevek presztízscsökkenését, a névdivat hullámzását, a névrövidülés terjedését, valamint a becező névformák megjelenését a hivatalos utónéadásban. E jelenségek vizsgálatát, értékelését a szükséges szociolingvisztikai szempontok segítségével lehet elvégezni.

Kulcsszavak: nyelvészet, szociolingvisztika, névtan, utónéadás, névdivat, vajdasági magyarság

I.

1. A divat és a nevek

Az élet minden területét érintő divathullámok napjainkban a gyors híráramlás következtében rendkívül gyorsan elterjednek az egész világon.

A nyelvhasználat divatjelenségei is ezt mutatják, hiszen a mindinkább egységesülő sztenderd, a nyelv területi és társadalmi változatai közötti élénk kölcsönhatás, a vidék és a város, a fiatalabb és idősebb nemzedék kommunikációjának egymáshoz való közeledése azt eredményezi, hogy a nyelvi divat elemei mindenütt megjelennek.

Bíró Ágnes már az 1985-ben megjelent *Nyelvi divatok* című tanulmánygyűjtemény egyik fejezetében bőven idéz dohogó, csipkelődő, sőt aggódó

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma I48026D számú projektuma keretében készült.

nevek feltehetően csak egy időszak névállományának a részei lesznek, mint ahogyan egy-két évtizeddel ezelőtt a *Szebasztián*, a *Guliano* és társai voltak. Az új idegen nevekkal szembeni türelemre int az a jelenség is, hogy divatjuk nem egyeduralgkodik. A magyar hangzású, a magyar történelmi hagyományú és az eredeti magyar nevek is mind népszerűbbek, ezek napjainkban jórészt ellensúlyozzák az idegen hatást. „A sajátosan magyar nevet választó szülők a magyar névanyag nemzeti jellegét őrzik egy olyan korszakban, amikor a tömegtájékoztató eszközök hatása révén szinte az egész világon egybemosódnak a nevek.” (BÍRÓ 1985; 218)

A divat ellentétes oldala, az érdeklődéscsökkenés vizsgálata éppúgy tanulságos lehet. Itt találunk presztízvesztést mutató neveket (pl. *Gabriella*, *József* stb.), de ennél nagyobb az érdeklődés csökkenése pl. az *Erzsébet*, *Ilona*, *Akos*, *Géza* stb. nevek esetében, hiszen egyetlen alkalommal sem fordulnak elő vizsgált anyagunkban.

Az utónévas divatjelenségei sokrétűek, nem korlátozhatók egy-egy utónév népszerűségének, gyakoriságának a mérésére, hanem egyéb tendenciákat is felfednek, mint amilyen a becenevek bejegyzett utónevekké átminősülése, a névrövidülés divatja, az alakváltozatok kialakulása a környezeti tényezők hatására.

2. A vizsgált korpuszról, módszerekről

A jelenkori vajdasági utónévasban kimutatható divatjelenségek vizsgálatához mindenképpen szinkron adatállomány összegyűjtésére volt szükség. A projektumi kutatás egy korábbi periódusában vizsgált mintegy 6000 (1998 és 2006 között gyűjtött) adat segítségével levont következtetések mellett itt most a 2007-től napjainkig fellelhető névanyagot helyeztük a figyelem középpontjába. A régebbi időszak névasági gyakorlata továbbra is fontos összehasonlító korpuszként szerepel, csakis így lehet követni a névdivat hullámozását, az egyes divatnevek hatásának intervallumát, valamint kizárólag nagy mennyiségű nyelvi adat ismeretében tudunk átfogó változási tendenciákat felvázolni. Emellett más, határon túli kutatás eredményeit is számba vettük, hiszen az elmúlt időszakban számos tanulmány utalt arra, miszerint a határon túli magyarok legújabb kori névasági szokásairól keveset lehet tudni. Pl.: „Az onomasztikai kutatások mind a mai napig adósak az anyaország határain kívüli magyarság jelenkori névasági szokásainak tényszerű feltárásával.” (VÖRÖS 1999; 266) A szerző ebben a felmérésében két szlovákiai település névasági szokásait vetette össze. Ezeket a tapasztalatokat összehasonlítóként a jelen vizsgálat során is hasznosítani tudtuk.

Az aktuális kutatási időszakban új gyűjtőterületet is számba vettünk, Csantavér 2007 és 2009 közötti utónévasanyagát a plébániai születési anya-

Név	Előfordulás	%	Név	Előfordulás	%
35–59. Adél	2	0,70	Dominika	1	
Adrienn	2		Dorina	1	
Amanda	2		Dorisz	1	
Anett	2		Dorottya	1	
Barbara	2		Dzsesszika	1	
Beáta	2		Édua	1	
Dóra	2		Eleonóra	1	
Enikő	2		Emili	1	
Eszter	2		Emília	1	
Gabriella	2		Fanni	1	
Hajnalka	2		Flóra	1	
Helén(a)	2		Henrietta	1	
Kamilla	2		Hermina	1	
Kornélia	2		Ibolya	1	
Krisztina	2		Isidora	1	
Laura	2		Izolda	1	
Lilla	2		Júlia	1	
Meláni	2		Karin	1	
Melissza	2	0,70	Katalin	1	
Mónika	2		Kelina	1	
Orsolya	2		Kincső	1	
Ramóna	2		Klaudia	1	
Sára	2		Klementina	1	
Tímea	2		Kszénia	1	
Violetta	2		Larína	1	
60–139. Adrianna	1	0,35	Larissza	1	
Aida	1		Leonóra	1	
Alíz	1		Lili	1	
Alisia	1		Linda	1	
Andrea	1		Linetta	1	
Anita	1		Lívia	1	
Aurélia	1		Lola	1	
Bea	1		Lora	1	
Brigitta	1		Lucia	1	
Csenge	1		Luna	1	
Dalma	1		Luszi	1	
Daniella	1		Magdolna	1	0,35
Dianna	1		Manuela	1	

b) Férfinevek

Összes adat: 334

	Név	Előfordulás	%		Név	Előfordulás	%
1.	Dávid	29	8,68		László	3	
2.	Márk	23	6,80		Martin	3	
3.	Dániel	17	5,08		Mátyás	3	
4.	Ádám	11	3,29		Noel	3	
5–6.	Balázs	10	2,99		Norbert	3	
	Dominik	10	2,99		Roland	3	
7–11.	Alex	8	2,39		Rudolf	3	
	Áron	8			Teodor	3	
	Erik	8			Zsombor	3	
	Kristóf	8		43–50.	Attila	2	0,59
	Krisztián	8			Axel	2	
12–14.	Máté	7	2,09		Benjamin	2	
	Olivér	7			Edvin	2	
	Viktor	7			Leontin	2	
15–16.	Ármin	6	1,79		Péter	2	
	Bence	6			Richard	2	0,59
17–20.	Ákos	5	1,49		Szebasztián	2	
	Patrik	5		51–102.	Ábel	1	0,29
	Róbert	5			Albert	1	
	Zalán	5			Alen	1	
21–26.	Adrián	4	1,19		Alexander	1	
	Árpád	4			Alfréd	1	
	Gábor	4			Alwin	1	
	Kornél	4			Andor	1	
	Levente	4	1,19		András	1	
	Tamás	4			Bertold	1	
27–42.	Arnold	3	0,89		Dárió	1	
	Bálint	3			Donald	1	
	Bertalan	3			Dorián	1	
	Botond	3			Edmond	1	
	Csongor	3			Edvárd	1	
	Gergő	3			Egon	1	
	Hunor	3			Előd	1	

A névdivat igazi változásai, illetve a valódi divatnevek a gyakorisági listák középmezőnyében figyelhetők meg, mindkét nem esetében. Ilyenek a fiúknál a *Noel*, a *Benjámín* vagy az ősi névadást őrző *Árpád*, *Levente*, *Botond* stb. előkelő helye. Egyértelműen divatnévként került a vajdasági magyarság névválasztásába az *Axel*; mégpedig angol-amerikai kultúrhatás eredményeként, hiszen nem valószínű, hogy a névkönyvekben adatolt *Absolon* név dán vagy svéd rövidülése jutott volna el hozzánk.

Érdekes jelenség még a *Patrik* gyors előrejutása a névlistán; ennél a névnél jól látszik, hogy egy kis közösség hogyan tud divatossá tenni egy nevet: Csantavéren két év alatt három *Patrikot* kereszteltek.

A divatnevek jelentkezhetnek egészen szórványosan is: ilyenek az idegen eredetűek közül a *Dárió*, *Kevin*, *Elvis* stb. (ezek anyakönyvezhetőségéről l. RAÁTZ 2003; 183), de itt is találunk hagyományos, ősi férfinéveket: *Huba*, *Koppány*, *Tas*, *Zétény* stb.

Megjegyzendő, hogy a férfinéveknél nagyobb az első 20–25 név megterheltsége, mint az ugyanazon helyzetű női neveknél, de újdonságnak számít a nevek nagyobb száma, tehát a divatnevek egyértelmű jelenléte. A divat hullámzását jelzi, hogy az apák nevével oly gyakran előforduló *Róbert*, *Ervin*, *Krisztián*, *Zsolt* ma jóval kevesebb alkalommal fordul elő, mint egy generációval korábban, de a *Ricsárd*, *Szebasztián* sem annyira népszerű.

Vannak teljesen új, a névtárban nem szereplő nevek is; pl. *Edi*, *Mateo*, *Elvis*, amelyek nyilvánvalóan a szerb névadási gyakorlatból kerültek át.

c) A kettős utónevek kérdése

Napjainkban rendkívül alacsony a kettős utónévadás mértéke, a magyar névadás hagyományai szerint ez a szokás az 1950-es évekig volt igazán eleven, azóta is fellelhető, de a kettős névadás motivációja egészen más, mint a korábbi időszakokban.

Nem a bérmanév vagy valamely felmenő nevének a felvétele a motiváló, hanem részben esztétikai célzatú, vagy ahogyan több esetben a szülőktől megtudtuk: a kettős utónév státuszszimbólum. A lányoknál előforduló kettős utónevek: *Diana Eufrozina* – itt a második patinás mitológiai név; *Erzsébet Lilly* – ahol a hagyományos után a második név becéző, vidám hangulatú; *Mercédesz Ramóna*, *Flóra Jázmin* – itt a 'virág' jelentés és egy virágnév együttese képezi az utónevet; a fiúknál a *Bence Máté*, *Máté Zoltán*, *Róbert Olivér* és *Sándor Máttyás* kettős utónév fordult elő, főleg népszerű hagyományos férfinévek, érdekesnek csupán az utolsó névkombináció számít.

3. Divatnevek a vegyes házasságú családokban

Már korábbi kutatásaink során is tapasztaltuk, hogy „átmeneti”, univerzálisnak mondható nemzetközi névtípusok lépnek színre az ilyen családokban: *Anita, Viktor*; vagy olyan nevek, amelyek kevés módosítással mind a szerb, mind a magyar nyelvben megtalálhatók: *Daniella ~ Danijela, Gabriella ~ Gabrijela* stb. Akadnak olyan nevek is, amelyek divatnévként jelennek meg mind a homogén, mind pedig a heterogén típusú család névadásában: *Nikoletta ~ Nikoleta, Léna ~ Lena, Anna ~ Ana, Emma ~ Ema, Hanna ~ Hana; Dávid ~ David* stb. Azonosalakúsága miatt népszerű a *Petra, Elena, Nina, Katarina, Mia, Lola, Lea, Maja, Lara, Emína*. Rendkívül gyakori továbbá az *Ivana, Lazar, Martin, Filip, Mateo* (ennek *Matej* és *Matea* változatai), *Alen, Alex, Denis, Leon, Viktor, Daniel, Oliver, Luka, Boris* stb.

4. A nevek írásképe

Már a kutatás korábbi időszakában is megállapíthattuk, hogy Vajdaságban mind az állami, mind pedig az egyházi születési anyakönyvezésben igen nagyfokú változatosság tapasztalható a keresztnévek írásmódját illetően. Ennek az az oka, hogy a keresztnévek bejegyzését, anyakönyvezését nálunk nem szabályozza olyan névlista, mint amilyen az új (1989-ben a Bíró Ágnes által átdolgozott, korszerűsített és bővített) Magyar utónévkönyv.

Vajdaságban törvény szabályozza a kisebbségek nyelv-, illetve névhasználatát. Az újszülött anyakönyvi bejegyzésekor a szülők kérésére a cirill betűs államnyelvi adat mellé bekerülhet a magyar nyelvű név is; ennek rögzítése azonban teljes egészében az anyakönyvvezető tájékozottságától, felkészültségétől függ. Anyakönyvezéskor általában igyekeznek a szülők igényeinek, kéréseinek megfelelni, ezért a magyar nevek beírásakor ezek az óhajok is figyelembe vannak véve.

Mindennek lényeges momentuma, hogy nincsen hivatalosan használatos – a kisebbségek névadását szabályozó céllal készült – névlista, amely behatárolná a nevek bejegyzését.

Hasonló a gyakorlat az egyházi születési anyakönyvezésnél is, az egyházi adminisztrátorok készségesen bejegyzik a szülők névadási óhajait is, természetesen mindenekelőtt szem előtt tartva azt, hogy ez a névadás nem sértheti a gyermek személyiségét, továbbá a nemnek megfelelő nevet kell választani. Az egyházi személyek többé-kevésbé fel vannak készülve a néha nem mindennapi idegen nevek lejegyzésére, ám rögzített névállomány náluk sincs érvényben. Az utóbbi években érdekes jelenség tapasztalható: néhány vajdasági helységben az egyházi születési anyakönyvekben mintegy a kettes utónév második tagjaként egy-egy szent, mártír nevét, illetve valamely

Ez nagyobb számban a férfiakra vonatkozik, de szórványosan a nőknél is előfordul. E névcsoport rendszerszerű feldolgozása azonban nem tartozik jelen kutatásunk körébe.

6. A névdivat vizsgálata a nemek viszonylatában

Ez a mintavételszerű vizsgálat is mutat némi elmozdulást több eddigi – szinte axiomatikus – megállapítás ellenében, mint amilyen például a következő: „a lánygyermek megnevezésében sokkal nagyobb a szerepe a divatnak, mint a fiúk névadásában.” (ÁDÁM 1992; 59) Az egyértelműen megállapítható, hogy a leányok többféle nevet kapnak, mint a fiúk, de a divatnevek éppúgy jelen vannak a fiúk névadásában is. Náluk azonban az új nevek mellett a hagyományos nevek jobban fellelhetők, míg a lányoknál egyes szokványosnak mondható magyar utónév teljesen eltűnt a névadásból (vö. még BURA 1996, HAJDÚ 2003).

III. Összegzés

Az utónévas szokásainak alakulása azt mutatja, hogy egyes divatjelenségek igencsak kiegyenlítődtek a vajdasági magyarság életében. A vidék és a város névizlése nemigen különbözik, a nemek között sem találunk eltérő irányú tendenciákat. Vannak megállapodott, szinte állandónak tűnő, tartós népszerűségű nevek, amelyek mellett feltűnnek azok a ritka, különleges nevek, amelyek gyors felbukkanása és eltűnése a névizlés állandó változását jelzi. A vajdasági magyarság névas szokásaira kihat a magyarországi névdivat, ugyanakkor a szerb utónévhasználat is folyamatosan befolyásolja a névválasztást.

Hivatkozások

- ÁDÁM (1992) = Ádám Imre: Névas szokások napjainkban = Tulajdonnév-használatunk. Magyar Névtani Dolgozatok 100., Budapest, 56–62.
- BÍRÓ (1988) = Bíró Ágnes: A mai keresztnévas az egyes társadalmi rétegek gyakorlatában = A magyar nyelv rétegződése (Szerkesztette: Kiss Jenő és Szűts László) I–II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 203–210.
- BURA (1996) = Bura László: A névdivat nemzedéki változása. Magyar Nyelvjárások XXXIII. Debrecen, 71–92.
- FERCSIK–RAÁTZ (2009) = Fercsik Erzsébet–Raátz Judit: Keresztnévek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- F. KOVÁCS (1992) = F. Kovács Ferenc: Gondolatok a személynévasról. Magyar Névtani Dolgozatok 113., Budapest
- HAJDÚ (2003) = Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Személynevek. Osiris, Budapest

ETO: 811.511.141:81'367

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
samageto@eunet.rs

KOMMUNIKATÍV SZAKASZOK ÉS KOMMUNIKATÍV EGYSÉGEK AZ AKTUÁLIS TAGOLÁS VIZSGÁLATÁBAN*

Communication Sections and Communication Units in Actual
Sentence Division

A cikk az eddigi kutatások vetületében, illetve a témát taglaló számottevő irodalom megfelelő címeire történő bibliográfiai utalásokkal s a jelen vizsgálatok céljainak megfelelő terminológiai behatárolásokkal megkísérli meghatározni, hogy konkrét (informatív) szövegek elemzésekor mit tekinthetünk kommunikatív szakaszoknak, s mekkora szerkezeti egységet célszerű önálló aktuális tagolással rendelkező kommunikatív egységként definiálni.

Kulcsszavak: aktuális tagolás, kommunikatív egység, kommunikatív szakasz, pszichológiai alany, pszichológiai állítmány, logikai alany, logikai állítmány, téma, réma, propositum, topik, komment, predikátum, előfeltevés, fókusz

1. Bevezető

Az itt következő tanulmány egy szélesebb körű kutatás részét képezi, mely a mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, intonációs és kommunikatív jellemzőit vizsgálja¹,

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma I48026D számú projektuma keretében készült.

¹ A vizsgált korpusz egyfelől *nyomtatott szövegekből* áll, melyek egy részét a Magyar Szó hasábjain megjelent informatív, túlnyomórészt hírszövegek teszik ki, illetve e csoport forrásnyelvi („ős”)szövegei, melyek szerb hírügynökségi jelentésekből származnak. E négy szövegcsoporthoz az első pár (29-29 szöveg 199, illetve 193 mondategésszel) 2002-2003-ból, a második viszont (23-23 szöveg 200, illetve 188 mondategésszel) 2009-ből származik. Az eredeti magyar szövegek csoportjai viszont részben ugyancsak a Magyar Szóban

vonatkozik, melyek a kommunikatív mondatvizsgálat sarkalatos fogalmait jelölik, s melyek mélyebb beteketés nélkül és bizonyos határokon belül csupán nyelvterületi kötődésük tekintetében elkülönülő, szinonim vonatkozású jelölőknek tűnhetnek. Ez a szinonímia azonban óvatosan kezelendő, mivel az eltérő terminusok háttérében általában fogalmi eltérések is észlelhetők. Néha még ugyanaz a terminus is különböző definíciókat feltételez, például jelen esetben ez a Hermann Ammann által megalkotott, majd a Prágai Nyelvész kör révén elterjedt *téma-réma* terminuspárra is érvényes.

Eleinte ugyanis, mint É. Kiss Katalin a magyar mondatstruktúráról írt értekezésében megállapítja, „az előforduló *téma-réma* meghatározások két fő típusba sorolhatók. Egyik részük a témát a mondat »adott«, azaz kontextusból (esetleg a szituációból) már ismert információt hordozó részével, a rémát pedig az új információt közlő mondatrészével azonosítja. A definíciók másik típusa szerint a *téma* az, amiről a mondat szól, a *réma* pedig az, amit a mondat a témáról állít.”⁴ Ezek közül az előbbi csoport képviselőiként Henri Weil⁵, Brassai Sámuel⁶ és a cseh iskola bizonyos tagjait (Adamec⁷, Kuno⁸) említi, az utóbbi nézetet vallók közé viszont Gabelentz⁹, a Sgall–Hajičová szerzőpárost¹⁰, valamint Dahl¹¹ sorolja.

⁴ É. Kiss Katalin: **A magyar mondatstruktúra generatív leírása.** Nyelvtudományi Értekezések 116. sz., Bp., Akadémiai Kiadó, 1983. 11.

⁵ Henri Weil: **De l'ordre des mots dans les langues anciennes, comparées aux langues modernes.** 1844.

⁶ Brassai Sámuel: **A magyar mondat.** Magyar Akadémiai Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi Osztály közlönye, 1860. 1863–1865; 1: 279–399; 3: 3–128; 173–409.

⁷ Пшемисл Адамец: **Порядок слов в современном русском языке.** Praha, Rozpravy Ceskoslovenské Akademie věd. Rada Společenských věd. Ročník 76. Sešit 15., 1966.

⁸ Susumu Kuno: **The position of locatives in existential sentences.** Linguistic Inquiry 2. 1971. 333–378.; **Pronominalisation, reflexivization, and direct discourse.** I. m. 3. 1972. 161–195.

⁹ Georg von der Gabelentz: **Ideen zu einer vergleichenden Syntax.** – Wort- und Satzstellung. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft VI, 1869. 376–84.

¹⁰ Petr Sgall–Eva Hajičová: **A 'functional' generative description.** The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics. 14. 1970. 3–38.

¹¹ Östen Dahl: **Topic and comment: A study in Russian and transformational grammar.** Göteborg, Slavica Gothoburgensia 4, 1970; **Topic-comment structures revisited.** (= Dahl, szerk.: **Topic and comment, contextual boundness and focus.** Hamburg, Helmut Buske, 1974); **Topic-comment structure in a generative grammar with a semantic base** (=František Daneš, szerk.: **Functional sentence perspective and the organisation of the text.** Prága, 1974); Östen Dahl, Petr Sgall, Eva Hajičová and Eva Benešová: **Topic, focus and generative semantics.** (ismertetés) Journal of Linguistics 1., 1975; Dahl: **What is new information?** (= Nils Enkvist–Viljo Kohonen, szerk.: **Reports on text linguistics: Approaches to word order.** Åbo, 1976)

datleírására²⁰ vezethető vissza, azzal, hogy beépítette a Li–Thompson-²¹, illetve magyar vonatkozásban Dezső László-féle²² tipológiai felismerések tanulságait is. Ezek szerint a magyar *topik-prominens* nyelv, tehát mondat szerkesztési stratégiáját illetően rendszerszerűbben leírható, ha a topik fogalmát vesszük alapvetőnek (az *alany-prominens* nyelvekkel szemben, melyek az alanyból kiindulva írhatók le rendszerszerűbben).²³ S ugyanezen tipológiai jegyéből következik szórendi alaptípusa is (SOV). Dezső László szerint viszont e tekintetben „a magyar vegyes típusú: a névelős mondatok alaprendje SVO, a névelőtleneké SOV”²⁴, amit másképpen úgy fogalmazhatnánk meg, hogy határozott ragozású igei állítmány esetében az ige előzi meg a tárgyat, határozatlan ragozás esetében pedig a tárgy az igt, illetve É. Kiss Katalin értelmezésének megfelelően megállapítható, hogy a SOV szórend a *fókuszos* mondatoknak felel meg, a SVO pedig azoknak a mondatoknak, melyekben a *komment* (*VP/predikátum*) élén az ige áll. Ez a szórend azonban csak azokra a mondatokra vonatkozik, amelyekben a topicalizáció művelete megtörtént, mivel pedig ennek végrehajtása a magyarban nem kötelező, következik, hogy megfelelő kontextusban az alaptagok egyéb sorrendje is kommunikatív és grammatikai szempontból helyes mondatokat hozhat létre.

É. Kiss Katalin modellje fordulópontot jelent a kommunikatív mondat szerkezet értelmezésében. Említett értekezése, de különösen a strukturális mondat és az **Új magyar nyelvtan** megjelenése óta viszonyítási alappá vált mindazok számára, akik valamilyen szempontból a magyar mondat kommunikatív szerkezetét vizsgálják, még akkor is, ha nem feltétlenül értenek vele egyet. Fogalmi és terminológiai szempontból tehát világossá vált, hogy e fejtegetés elején felsorolt terminus-alternánsok ma már nem alkalmazhatók szinonim vonatkozásban.

Röviden összefoglalva pedig mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy a magyar mondat szerkezet generatív (kommunikatív) modelljének meghonosodása óta

1. a *topik* nem egyenlíthető ki a *témával*;

(A *téma* ugyanis tágabb kategóriát jelöl: a kommunikatív egységnek azt a szakaszát, mely alacsonyabb fokú kommunikatív dinamizmussal rendelke-

²⁰ L. a 6. lábjegyzetet.

²¹ Charles N. Li–Sandra Thompson: **Subject and topic: A new typology of language**. New York, Academic Press, 1976.

²² Dezső László: **Bevezetés a mondatnani tipológiába**. Bp., TIT, 1972.

²³ Vö. É. Kiss K., 1983. 15.

²⁴ Dezső László: **A mondatnani tipológiai megközelítése**. Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX., 1973. 58.

mondatösszetevő: vagy az ige, vagy az ige valamely bővítménye”, azaz: a fókusz „a comment, illetve topic nélküli mondat első, mondathangsúlyt viselő bővítmény-, vagy igekiterjedésű eleme”, s „amennyiben a bővítmény tölt be fókuszszerepet, a comment második, fókusz követő helyén az ige áll”.³³ Következésképpen a fókusz semmi esetre se tévesztendő össze a mondat magasabb kommunikatív értéket [kommunikatív dinamizmust] hordozó szakaszával, melyet a prágai hagyomány szerint *rémának*, az angolszász szerint *commentnek* neveztek. A *fókusz* ugyanis, mint láthattuk, a magyar kommunikatív mondat szerkezeten belül nem szakasz, hanem egyetlen összetevőnyi kiterjedésű, pozicionálisan értelmezhető operátor szerepű elem, mely az említett, magasabb kommunikatív dinamizmust hordozó [hagyományosan rematikus] szakasz élén áll. Ezt a szakaszt 1983-as értekezésében É. Kiss Katalin is még *commentnek* nevezte, később azonban, a strukturális magyar mondattanban már nem alkalmazta ezt a terminust, hanem *logikai állítmányként* jelölte meg, majd az *Új magyar nyelvtanban* a *predikátum* megjelölést alkalmazta. Ennek belső szerkezete pedig a preverbális szakaszéhoz hasonlóan pozicionális szempontból tovább differenciálódik. Az *operátorok* helye az igei csoport [predikátum] élén van, az igével kezdődő mondat szakasz előtt. Ilyen operátor szerepű összetevők a fókusz, a kérdőszót tartalmazó operátor, illetve a kvantorok. A fókusz pozíciója közvetlenül az ige előtt van, mely pozíció a kérdőszónak és tagadott mondatrészeknek a helye is. A kvantorok megelőzik a fókuszt, a tagadószó helye pedig, mely az egész mondatot tagadja, az ige előtt van. Fontos azonban funkciójukat illetően megkülönböztetni az *igemódosítókat* is [igekötő, melléknévi vonzat, puszta főnévi vonzat] az operátoroktól. Az *igemódosító* ugyanis szerepét tekintve nem bővítménye az igének, hanem módosítja annak jelentését, s ilyen szempontból szerkezetileg az általa módosított ige testvércsomópontjába kerül, megelőzi az igét. Amint azonban az ige fölötti fókuszpozícióba operátor kerül, a módosító az ige utáni szakaszba tevődik át, a bővítmények közé [mely szakaszt *neutrális* szakasznak is szokás nevezni], ahol az összetevők rendje már szabad.³⁴;

3. a topik nélküli mondatokat nem szükséges *fordított, szubjektív, emocionális* szórendűnek tekinteni.

(A szórendi vizsgálatok hagyományosan megkülönböztetik a megszokott, alapszórendet a mondat alkotóelemeinek attól különböző rendjétől, s ez alól a mondat kommunikatív szempontú megközelítései sem képeznek kivételt. Így már Henri Weil [1844] is különbséget tett *objektív* és *szubjektív* szórend

³³ É. Kiss K. 1983. 22.

³⁴ É. Kiss K., 1992. 1998.

3. A kommunikatív egységek

Ha a kommunikáció szemszögéből vizsgáljuk a problémát, a kommunikatív egység határa nem okvetlenül egyezik meg a közlemény grammatikai egységének tekintett mondat határával, hisz a kommunikáció során nem a grammatikai értelemben vett izolált mondatokkal találkozunk, hanem a kommunikáció szabályainak megfelelően tagolt és összekapcsolt közlésegségláncokkal. Ezek viszont nem mindig illeszthetők bele a hagyományos grammatika szintaktikai szabályrendszerébe. A kontextusba helyezett közlésegségek kiragadva gyakran hiányosnak tűnnek, mivel az egyszerű már említett összetevőket, ha nem szükséges, nem ismétljük meg, hisz kikövetkeztethetők a kontextusból. Ez azonban nem jelenti, hogy a hagyományos értelemben vett, egy predikatív egységnyi terjedelmű tagmondatok és egyszerű mondatok ne rendelkezhetnének önálló aktuális tagolással.

Klaudy Kinga **Fordítás és aktuális tagolás** című értekezésében, melyben többek között az oroszról fordított magyar szövegek grammatikai tagolásában mutatkozó *kvázi-helyesség* okait és a *kommunikatív ekvivalencia* megteremtésének lehetőségeit kutatta, miután egyéb lehetőségeket is szemügyre vett³⁹, a kommunikatív egységet éppen egy mondategységnyi terjedelemben határozta meg. S ez konkrét szövegek vizsgálatakor célszerűnek is mutatkozik, mivel a predikatív szerkezetek azonosítása általában nem ütközik különösebb problémába, még akkor sem, ha nem azonos nyelven írt szövegekről van szó (pl. a fordított szövegek esetében). Azt is feltételezhetnénk, hogy a minimális szerkezet, mely aktuális tagolással rendelkezhet, az egyetlen predikatív szerkezetet tartalmazó tómondat, ahol a grammatikai alany és állítmány megegyezik a pszichológiai/logikai alannyal és állítmánnyal.

A magyar nyelvben azonban nem csak a grammatikai (nominativusi) szubjektum töltheti be a topik szerepét, hanem egyéb, specifikus referenciával rendelkező főnévi kifejezések is⁴⁰, ahol a *specifikus referencia* arra utal,

³⁹ Tulajdonképpen három lehetőséget vizsgált, miszerint: „1. Az összetett mondatot, bármilyen hosszú, és bármennyi mondategységből áll, *automatikusan egyetlen* kommunikatív egységnek vesszük, egyetlen aktuális tagolással. Ebben az esetben a kommunikatív egységek száma meg fog egyezni a mondategészek számával. 2. Az összetett mondat minden mondategységét *automatikusan külön* kommunikatív egységnek vesszük, minden mondat-egység esetében saját aktuális tagolással. Ebben az esetben a kommunikatív egységek száma a mondategységek számával fog megegyezni. 3. Minden mondategység esetében külön mérlegelés alapján döntjük el, hogy önálló kommunikatív egység-e, vagy esetleg csak része egy nagyobb, több mondategységet átfogó kommunikatív egységnek. Ebben az esetben a kommunikatív egységek száma sem a mondategészek, sem a mondategységek számával nem fog megegyezni.” (Klaudy K., 1987. 39.)

⁴⁰ É. Kiss Katalin, 1998. 23.)

kommunikatív struktúrája nem azonosítható különálló tagmondataik szukcesszív láncával, különösen az alárendelt összetett mondatok esetében nem, ahol a mellékmondatok beágyazódnak a főmondat struktúrájába.⁴³

Ilyen szempontból viszont áthidaló megoldást adhat az ún. *szabadmondat* fogalmának alkalmazása. Hangay Zoltán meghatározása szerint ugyanis szabadmondatnak tekinthető:

- a) minden egyszerű mondat;
- b) a mellérendelt összetett mondatok valamennyi tagmondata;
- c) az alárendelt összetett mondat pedig a maga egészében.⁴⁴

Ily módon viszont a lazább logikai konnexió útján összekapcsolt mellérendelt mondat egységeket autonóm kommunikatív egységekként vizsgálhatjuk, akár csak az egyszerű mondatokat, míg az alárendelt összetett mondatok esetében az egymásba ágyazott mondat egységek teljes struktúráját tekintjük autonóm kommunikatív egységnek, melyen belül azért számolunk a mondat egységek külön-külön is működő kommunikatív struktúrájával.

Ezzel viszont egyrészt nyomon követhetjük az autonóm kommunikatív egységek főmondat-szinten kirajzolódó kommunikatív perspektíváját (melyen belül a logikai konnexió az informatív értékek külön skáláját hozhatja létre, ami a vizsgálat tárgyát képező konkrét informatív szövegek szempontjából különösen értékes lehet), másrészt viszont a beágyazott mellékmondatok struktúráját tekintve a specifikus funkciójú és súlyú, gyakran elliptikus szerkezetek kommunikatív szerveződését vehetjük szemügyre.

4. Konklúzió

Informatív szövegek kommunikatív mondatstruktúrájának (aktuális tagolásának) vizsgálatakor különösen fontos egyrészt a kommunikatív egységek és szakaszok pontos differenciálása és meghatározása, másrészt a perspektíva alkotóelemeinek pontos fogalmi és terminológiai behatárolása.

Ilyen szempontból pedig jelen pillanatban a magyar mondat szerkezet É. Kiss Katalin által leírt modellje tűnik differenciáltsága és terminológiai kiforrottsága, de nem kevésbé *bejárdottsága* tekintetében is legalkalmasabbnak egy ilyen vizsgálat elvégzésére, tekintetbe véve, természetesen, más szerzők idevágó felfedezéseit és konklúzióit is.

A közlésegség terjedelmét illetően viszont a szabadmondat kiterjedésű szerkezet tűnik legalkalmasabbnak az önálló aktuális tagolással rendelkező kommunikatív egység szerepének betöltésére.

⁴³ L.: É. Kiss K.: 1983. 4., 61.; Uő, 1998. 9., 127.

⁴⁴ Hangay Z.: *Szövegtan* (= A. Jászó A.: *A magyar nyelv könyve*. Bp., Trezor Kiadó, 1994.), 467.

ETO: 811.511.141:78
811.511.141(497.11)-4:78

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KATONA EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
gerjo@sabatronico.rs

„KRÚDY HÁRFÁJA ZENGI ÁT AZ AUSZTRÁL ÉJSZAKÁT”*

A zene és a hangszerek mint a metaforák forrástartományai

“That’s Krúdy’s harp that twangs in the Australasian dark”

Music and instruments as the source range of metaphors

A dolgozat a zene és az irodalom közös és különböző vonásaiból kiindulva sorakoztatja fel, mi minden conceptualizálódik a zenéhez, hangszerekhez kötődő metaforákban, s a különböző képzetkörök és kifejezésformák közötti kapcsolatot igyekszik feltérképezni.

Kulcsszavak: zene, hangszer, érzelem, fogalmiság, az ember, a lélek, természeti erők, az idő, égi szféra, közvetítés, mozgás, határátlépés

Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám,
Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsa, hullám,
Délibáb, menny, pokol... ha mind egybeveszed:
Recipe - és megvan a magyar költészet.

Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölöslegül,
Holdsugárt, amelynek illatja hegedül,
A remény húrjából ezüst szakállakat,
És fond lángostorrá, mint esőszálakat.

(Arany János: *Poétai recept*)

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.

vagy kevésbé, de a lényeg az, hogy ha nem hangzik is fel, hatást érhet el a befogadóban. A hangszeres zenének közvetítőre van szüksége – emberre és hangszerre (a zenélő ember az alkotó-befogadó embernek egy sajátos típusa). Az a tökéletes produkció, ha a kettő mintegy eggyé válik, így törekedve a kimondhatatlanság kimondása felé. *A zene tehát többszörös közvetítővel éri el a közvetlen hatást* (hangok, ember, hangszer), az irodalom közvetítői a (leginkább fogalmi, érzelmi töltettel, de hangtesttel is rendelkező) szavak. Persze az emberi közvetítő itt sem elképzelhetetlen (legfőképpen a drámában).

A jelentés kiküszöbölése a zenében is viszonylagos, hiszen zenei nyelvről is beszélhetünk. „Bizonyos olasz kifejezések dallamának zenei megjelenítése az adott kifejezés beszédnyelvi jelentését megtartotta, de adott volt a hangnem-karakterisztika, a zenei szimbolika, az affektuselmélet és hangzás-szimbolika is. Kissé leegyszerűsítve azt lehetne mondani, hogy kialakult egy zenei szótár, amelyet folyamatosan bővítettek, és még Mozart is megjegyzi levelezésében, hogy aki nem ismeri ezt a szótárat, nem tekinthető zeneértőnek. Egy adott zenei egység, bizonyos hangszer használata, egy melódia, egy ritmus egyenértékű volt egy adott szó beszédnyelvi használatával” (HOLLÓKŐI LAJOS BÁLINT, intenetes forrás). A fenti szerző is utal rá, hogy nem is a megértés, hanem az emóció a fontos a zenében, s régi korok zenei alkotásai nem a számunkra készültek, a megértés, átélés a korabelinek megfelelő módon nem is lehetséges, s a mai befogadó más szempontokat tart szem előtt, mint a korabeli. „Az a tudás, ami a zenéléshez szükséges lenne, egyáltalán nem érdekli, nem is érdekelheti, hiszen a kor és zene egysége nem létezik többé, s így nem is érzi ennek a tudásnak a hiányát.” Ha a megértést helyezzük a középpontba, nyilvánvalóan az irodalomban sem beszélhetünk egyetlen és mindenki számára azonos jelentésről, hiszen ahogy Csáth Géza írja: „nagyon csekély azoknak a száma, akik ... minden lépésnél követni tudják őt [a művészt] alkotó munkájában. Mert a művész, akármekkora is a közönsége – ha valóban művész -, csak magános ember, eszméivel, színötleteivel, zenei gondolataival együtt” (CSÁTH 2000, 132). Mindeközben a szavak okozta érzelemtöbbletet sem lehet kihagyni a számításból, a szómágiát, amely akkor is egy vers elmondására készíttet valakit, ha távolról sem ismeri a vers mozgatórugóit, jelentéshálóját, szerzőjének szándékait (persze a szándékosság a szerző esetében is megkérdőjelezhető.) És ha Babits panaszos hangon is szól a szavakról, mégiscsak *lelke magvainak* nevezi őket.

A zeneiség visszaadása, közvetítése

Ha a zenei hangzás visszaadását tanulmányozzuk az irodalmi alkotásban, a zenéét, mint „hangozva mozgó formákét” (Eduard Hanslick definícióját idézi DAHLHAUS 17), egyértelmű a mozgásképzetnek, a hangzással pár-

A hegedűhöz s a vonósokhoz általában alapvetően a keserűség fűződik, ezért a magas hangrendű, éles, komor hangulatú igék kötődnek hozzá a versekben: *sikolt, vijjog, visít, feljajdul, zokog, esetleg rikolt, nyekereg*, főként azonban *sír, rí*: „*Legyek a hegedű, mely végtelenbe sír/ Míg le nem teszi a művész a vonót*” (Reményik Sándor: *Akarom*). Csokonainál *hegedű-trilla* is előfordul, Juhász Gyulánál paradox módon a hegedű *fölkokogva ujjong*, Kosztolányi szép csilingelő metaforával idézi meg a kisleány nevetését: „*Es kacagása hegedű-zene*” (Már néha gondolok a szerelemre).

Az orgonához általában a mennyei szféra kötődik. *Mennyei orgonáról* olvashatunk Juhász Gyulánál, *fenséges orgonákról* Dsida Jenőnél, *égbezengető orgonáról* Karinthyánál, *földöntúli orgonáról* Reményiknél. Az orgona elsősorban a monumentalitást, a tekintélyt parancsoló fenséget jelzi, mely a vészt és nyugalmat egyaránt sugározza, akár csak a hozzá tartozó igék: *ontja a hangokat, zsong, zeng, bűg*, vagy a természeti erők hatalmát idézi: pl. „*Míg zűg a szélvész roppant orgonája*” (Baudelaire: *Moestra et errabunda*, fordította: Kosztolányi Dezső).

A zongora sokoldalú hangzását jelzi a különböző hangulatú, jelentésű, hanghatású igék kavalkádjá a versekben: a zongora *sír, nyerít, bűg, zeng, ujjong, dörög, dübörög, zörög sötétben, ömlik, mennydörög* stb.

A hangszer a méla ábrándokat éppúgy festhetik, mint a ríktó felszínességet. Kosztolányi versében a *rút macskazene, a nagybögő-hangok maffia röheje, a részeg citera, a bösz trombiták, a meggárgyult oboák* stb. ellentétjeként megrendítő a lélek némasága: „*hogyan lelkem, ez a néma zongora / valami fájdalomtól rezzen által / s míg hahotáz az öröm mómora / fölhangzik húrjain egy tompa gyászdal*” (Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszzai. Nagy társaság*).

A TERMÉSZET (A SZÉL, A FÁK, A TENGER) = HANGSZER

A hangadó képesség magától értetődően kötődik a természet erőihez, különösen a szélhez, amely hangszerképzétként konvencionális szinten (*sívít, süvölt, fűtűl* stb.) is közzismert, s a *szélhárfa* létezése még egyértelműbbé teszi ezt a kapcsolatot. A görög szélistenről elnevezett eoahárfa különböző vastagságú húrjait a szél/levegőáramlat szólaltatta meg. Ez úgy mond önműködő hangszer, s asszociálja a megszólalást.

Ebből a konvencionális ismert képzetkörből származnak az olyan képek, amelyekben a természet erői, maga a szél is hangszerként konceptualizálódnak: „*Az erdő áll még, ősi koronáján / Hárfa a szél és vihar orgonál*” (Juhász Gyula: *Csáktornya*), „*Havas telekre zsenge fű, A szellő nádi hegedű*” (József Attila: *Tavaszi ének*)

különböztethetünk meg: az alkotó vagy a maga a dal azonosul a hárfával vagy egyéb hangszerekkel: „*Aeoli hárfá gyanánt zeng a költő dala* hozzád (Kölcsey Ferenc: *Paulina emlékkönyvébe*), „*Ily hegedű az én versem a bal-sors / robot gyászában, szegény emberek! / A remény húrján csendül rajta ének*” (Juhász Gyula: *Hegedűs*).

A lírai ént érintő metaforizálódási, átalakulási folyamatot leginkább Kosztolányi érzékelteti: „csak én zenélek itt, a mély közönybe / fájó ideggel. *Élő hegedű*” (Kosztolányi Dezső: *Ordítsak-e ? Hogy áll a buta kő is*). Juhász Gyula alábbi soraiban egymás mellé állítva jelzi a kettősséget: „Valaki néma lesz, hideg, halott / De egyszer *harcos volt és hárfá volt!*” (Juhász Gyula: *Csendes panaszok*). Juhász Gyula Étsy Emília művészetét dicsérve él stílusosan hangszermetaforával: „*Emília*, ki magyar vers zenéjét / Úgy eltaláltad, - *szőke hegedű / Gyönyörű bánat, méléző derű!*” (Juhász Gyula: Étsy Emiliának). Shelley versében pedig a megszólalás elkerülhetetlenségéből, önkéntelenségéből adódik a hárfá-sors: „*Legyek hárfád, mint hárfád a vadon*” (*Óda a nyugati szélhez*). Madách egy teljes allegorikus verset szentel az eolhárfá témájának, melyben egy egész életen átfuttatva képezi le az EMBER=HANGSZER metafora elemeit.

Madách Imre: SZÉLHÁRFÁ

Szélhárfá a költő keble, ha
Némán, magába zárva áll,
Sok szép daleszme szunnyadozva,
Mint a virág bimbója vár.

S ha illatos szél lenge csókja
Hoz rája rózsalevelet,
Megcsendül ím a hárfá hangja
És zeng édes lágú éneket.

Ha jő az ősz fagyos szelével
És sárga lombot hord legott,
Gyászos rokonság érzetében
A hárfá húr is felzokog.

De hogy ha Istennek haragja
Viharzik a szent hon felett,
Mi hárfá volt, most vész harangja
És felsikolt és megreped.

múltra visszatekintő metaforikus képzetkincsből táplálkozó képpel találkozunk. Az ember és a hangszer azonosítása magával hozza analogikus alapon a húr és az ideg párhuzamba állítását (noha természetesen a húr metonimikusan is képviselheti magát a hangszert).

Dolgozz, jó orvos, ki nem andalítasz;
ki muzsikád ujjjaival
tapintva lelkünk, mind odatapintasz,
ahol a baj
s beh különös, beh üdvös írt adsz
azzal, hogy a jaj
siralját, ami fakadna belőlünk,
de nem fakadhat, mi helyettünk
– kik szív-némaságra születünk –
kizenged ideged húrjaival!

Illyés az *ideg húrjait* említi, ám a költészeti hagyományban az *ideg* magát a húr is jelenti, szimbolizálja: „A minap új ideget válték, sőt lantot egészen” (*Töredékes holmi, Anakreónból*, fordította: Arany János), „Nosza fölajzom a lant idegit” (Komjáthy Jenő: *Szerelem*), „Művész vagyok. Kifáradt, keskeny ujjam / Egy lant idegén álmodozva babrál” (Juhász Gyula: *Anch'io*). Ebből a perspektívából nézve a korábban említett Kosztolányi-sorban az átmenetiség itt is megmutatkozik, amikor az ideg két jelentése *elválaszthatatlan*: „csak én zenélek itt, a mély közönybe / fájó ideggel. Élő hegedű”.

A szférák zenéje – alkotás

A művészetek közös jegye az ember testi és lelki létehez való kötődés. Ha feltesszük a kérdést, mi a zene, mi a művészet, és a ratio, valamint az érzelem kölcsönhatásaiból indulunk ki, könnyen eljutunk az emberi szellemig, sőt az ember anyagi, természeti alapjáig, amelyet a zene magasabb szférába kíván emelni az ember megnyilvánulásainak éteri megnyilatkozásaként, a metafizikussal való kapcsolatteremtés szimbólumaként. Maga az alkotás is közismeretlen a magasabbrendűhöz vezet bennünket: „*angyal száll le kopott szobámba / s rezzen a hárfám*” (Kosztolányi Dezső: *Annyi ábrándtól remegett a lelkem*).

Pilinszky Bach zenéjéről egyenesen mint Isten-bizonyítékról vall, Esterházy pedig a következőképpen fogalmaz: „A Független jobb részei Kosztolányié... Ha rá, József Attilára, Rilkére, Pilinszkyre gondolok, akkor ugyanazt a sóvárgást érzem, mintha a zenére. Hogy ezek-valami magasabb létezési formák. Hogy egy költő az közelebb van az éghez” (ESTERHÁZY PÉTER 1991, 37).

zene képzetköréhez a lélekhez is kötődő képet. A második Babits-idézetben már határozottabban kinetikus szerepkörben tűnik fel az illat, de itt kifejtve, s ezúttal az illat mintegy okozója a hárfazengésnek.

Előbb az orgona nyílott, azután az akác.
S megszólal nemsokára hárfája a jázminoknak.
Jó lesz némán ülni a dombon.
Páncélsomat kibontom.
Lelkemig fúj a szél, s a karcsú kóristák inognak.
Vendégek jönnek-mennek, és jön és megy az élet.
Én már csak így maradok, nagyon sokat tudok.
(Babits Mihály: *Töredékek*)

Babylon, ha erre volna, azt hiszed hogy illatától
tétlen ideged hárfája nem rezegne meg magától
(Babits Mihály: *Páris*)

Babits Mihály *Gólyakalifa* című regényében a *nenne* alakja képződik meg előttünk ilyen csodálatos egymással összecsengő, szinesztéziás elemeket tartalmazó hang-kép-lélek metaforában „Édesapámnak az idősebb nővére volt... Nekem úgy tűnt föl mindig, mintha ezüstből volna: *kis fején a haja családásig ezüst; az arca oly finom, gyengéden fehér arcszínével, diszkrétén fénylő mosolyával, mint ezüst filigrán-munka; és mosolya fénye az ezüst fénye volt, és hangjánál tisztább ezüstcsengést sohasem hallottam. De a leg-ezüstösebb a lelke volt, és a hangja a lelke csengése, mosolya lelke fénye.* Nekem úgy tetszik, mintha még neve is, ahogyan otthon hittuk, a *nenne* szó ellenállhatatlan halk ezüst fények és csengések képzetét idézné fel, csak rá-gondolva is.”

A fentiekben a közvetítői viszonyok klasszikus modernsége jellemző példáit láthatjuk, amit már Arany is megelőlegezett. Szabó Lőrinc *Májusi orgonaszag* című versében a szintén kinetikus képzeteket is előhívó kétszeres áttételként jelenik meg a szinesztéziás-metaforikus kép.

Az orgona kezdte! Szinte *csobbant*,
mikor a kertben megcsapott:
fűszere gázként gyúlt a roppant
éj tavába, a völgybe, ahogy
nyomta a párás ég: nehéz
volt, mint *sűrű zene*, mint sűrű méz,

Felcserélhetőségek, átvitelek a költői képekben

Sokat emlegetett téma, hogy mennyire nagy a szemantikai távolság a forrás- és céltartomány között, s akár a modernség fokát is méri általa, de legalább ilyen izgalmas, kifürkészhetetlen, nem vizsgált jelenség a felcserélhetőségi viszonyok hálózata. A gondolkodás mechanizmusát és a költészeti eljárások mikéntjét kíséreljük meg nyomon követni, a szemantikai, nyelvi-logikai felcserélhetőségeket fűrészelve. A zeneképzetkörön belül tapasztalhattuk már korábban a húr-ideg összefüggéseket, most még utalhatunk a: *hárfád idege, ideged hárfája* reverzibilitására. A húr trópusként való használata nyomán eszünkbe idéződhet a vita Tóth Árpád Verlaine-fordításával kapcsolatban (*Ősz húrja zsong, jajong, búsong a tájon*) A francia elemzők kritikája könnyen kivédhető, hisz az eredetiben lévő *Ősz hegedűje* helyett beiktatott megoldás: *Ősz húrja*, teljesen beleillik a hegedű-metaphora jelentésmezéjébe. Az igehasználat is magától értetődő, hisz mivel a *zsong* kötődik a hárfához, természetes módon a húrhoz is.

A *zsong* ige korábban elemzett metaforikus jelentéshálózata a költői képalkotásban tovább terebélyesedik: a természet erőiről áttevődik az érzésekre, majd pl. Szabó Lőrincnél a tárgyi világra: „*hárfazsongású sürgönyoszlopok*” (Tücsökzene, 68).

Zenél a múlt

A zeneelmélet egyik alapmetaforája a már fentebb is említett: A ZENE = IDŐ, s ebből kiindulva az idő zenévé nemesül a költészetben: AZ IDŐ = ZENE metafora nyilvánul meg a versekben, amelyekben a zeneszó jelzi metaforikusan az idő visszaidézését, az idő zúgását és vele a tapasztalat kiáramlását, vagy amelyekben a kedves conceptualizálódik hangszerként, mely révén a múlt zenél. A hangszer a zene közvetítőjeként az idő múlását, a megkomponált, az örök időt, a végtelenséget jelzi, Kosztolányinál a lírai énhez kötődően: „A végtelenség *bús hárfája* lettem” (*Őszi koncert*), Tóth Árpádnál az ifjonti boldogság és vágyak megidézőjeként: „*Régmúlt idők szelíd hárfája zeng*” (*Az ember tragédiája*), „Mint halk *hegedűszó* távoli korcsmából / Felém *muzsikál* a messzi ifjúságból... / Egy-két gyönyörű, halk, andalodó vágyam” (*Mint halk hegedűszó*). Juhász Gyulánál a kedveshez kapcsolódó hangszerképzet révén zenél a múlt. Az Anna-versben az idő az emberi hang zendülésével is viszonyba kerül. A meghatározó elem a *visszazendül* ige, hisz a hangszer / a hang (a zene) által visszapergeti az időt: „A férfi *gordonkáján visszazendül* / A fiatalság fojtott *dallama* (Juhász Gyula: *Ki tudja?*)

Ruhája teste tagja is talán:
testével mintha összefolyna
s e selyemhab a meleg, tiszta lány
illatos, illó ködje volna.
Áttetszik rajta minden mozdulat,
a finom ideg-hárfa-háló
s selyemzúgásán dal gyulad
szivemben, soha el nem álló!
(Babits Mihály: *Strófák a wartburgi dalmokversenyből*)

Az *ideg-hárfa-háló* metafora oszcilláló hatástartománya egyaránt mutat a zene és a testi megnyilvánulás felé, akárcsak a *Régen elzengtek Sappho napjai* című költeményben a *lira-leány-hegedű* komplex metaforában: „A líra meghal. Nagyon is merész / kezekkel téptük a kényes *leány / hegedű-testét*”), ami persze lehetővé teszi az allegorikus ábrázolásban az átmenetet a líráról magára az emberi testre és viszont.

Somlyó Zoltán alkotásában a kedves teste jelenik meg hangszerként a lírai én vágyait muzsikálva: „*És fehér körte-kebled a / hegedű, mely vágyam zenéli...*” (Somlyó Zoltán: „*Élet virága: karcsúság*”), Tóth Árpád versében viszont az érzések közvetlen átadása érdekében a szív minősül át hangszerre: „*A szívem adnám oda hegedűnek*” (*Hajnali szerenád*), mindkét esetben a vágy zenéjének átadására. A hangszer a közvetítő, s ha a költő azonosul a hangszerrel, felveszi ezt a közvetítői szerepet, kétszeres közvetítővé válik. (Érdemes itt utalni a *Régen elzengtek Sappho napjai* című Babits-vers *zenés szív* jelzői metaforájára is.)

Allegorikus megjelenítés

Sok korábbi példában a *zenél* jelentésű szavak 'szól' tartalmat kaptak, gyakori azonban általánosan a 'működik', 'jelen van' értelemben való szerepeltetésük, pl. a halál megjelenítésében : „A halál ült a jéghegy tetején / S hallani lehetett, hogy *hegedül*” (Reményik Sándor: *Közelebb hozzád...*). A hangszermetafora a gonosz erők megtestesítője is lehet: „*S húzza a Sátán hegedűje*” (Baka István: *Mefisztó-keringő*), „*testünk az ördög hárfája*” (Nagy László: *Az ördög hárfái*). Isten és a sátán hangszere összecsap az allegorikus megfogalmazásban: „A *lelkem: Isten hangszere. / A nyűtt idegek húr-hálózatán / A Sátán vonója siklik, siklik*” (Reményik Sándor: *Megromlott hangszer*). Tóth Árpád versében a papnő-allegóriában megjelenített vágy zenél.

Óh, Ady Endre, Babits, Kosztolányi,
Tóth Árpád, Szép, Füst, bús Juhász, Karinthy!
Hány égi Mester! Oly sok oskolányi!
S mily hangzatok!... Ha hús szeráfkar int, ti

Halkan danoltok, mint megannyi szárnyas,
Félszeg Cherub, ki hollandus, flamandus;
Hispáni s talján vásznakon friss, árnyas,
Lankadt ligetben próbálgatja lant dús,

Bágyadt játékát – vagy cifrázza kampán
Borongását gordonkán, méla brácsán,
Bambán, nagybögön, viola da gambán,
Míg palazzóknak pöndül szél a rácsán

Pazar Florencben – vagy trilláz a flótán,
Mely furcsa, fürge, lomha, renyhe, gyöngéd,
S úgy fújja, mint egy sarki házaló tán,
Ki rúgja büszke Róma szent göröngyét

Közben tempózva – vagy Velence fáradt
Szívében ver csembalót, néha lanyhán,
(Kovács András Ferenc: *Nyugatos fantáziák*)

Irodalom

- Bencze Lóránt (1996): Mikor, miért, kinek, hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1. Corvinus Kiadó, Bp.
- Csáth Géza (2000): A muzsika mesekertje. Összegyűjtött írások a zenéről. Magvető Kiadó, Budapest
- Dahlhaus, Carl—Eggebrecht, Hans Heinrich (2004): Mi a zene? Osiris Kiadó, Budapest
- Esterházy Péter (1991): Azt csinálom, amit eddig, nézde gélek = E. P.: A halacska csodálatos élete. Bp., Magvető Könyvkiadó
- Fónagy Iván: A költői nyelvről. Corvina Könyvkiadó, Bp.
- Hanslick, Eduard (2007): A zenei szép. Typotex, Budapest
- Hollókői Lajos Bálint: Zenei nyelvek, zenei metaforák. Világosság, 2006. 8–9–10., 165–175. (internetes kiadás)
- Hoppál Mihály—Jankovics Marcell—Nagy András—Szedám György (1994): Jelképtár. Bp., Helikon Kiadó
- Ignotus: Jegyzetek (Musset). Nyugat, 1910. 16. szám (internetes kiadás)
- Kövecses Zoltán (2005): A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Bp.

ETO: 811.511.141(497.11 Szenttamás):81'246-053.5

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@ptt.rs

A SZENTTAMÁSI GYEREKEK KÉTNYELVŰSÉGE ÉS MAGYAR NYELVHASZNÁLATA*

Bilingualism and Hungarian Language Use by Children
in Szenttamás

A tanulmány a szenttamási magyar diákok kétnyelvűségének szintjét és anyanyelvi nyelvhasználatuk jellemzőit vizsgálja. A kutatást egyrészt kérdőíves felmérés formájában bonyolítottam le, másfelől viszont a tanulók írásbeli dolgozatait vizsgáltam meg. A kérdőívet 43 diák töltötte ki. Összesen 49 ötödikes tanuló dolgozatfüzeteit néztem át. A nyelvi jelenségeket a nyelvrendszer szintjei szerint csoportosítottam.

Ha összehasonlítjuk a szenttamási gyerekek nyelvhasználatát az észak-bácskai, és a dél-bánati tanulók nyelvvel, egy sor azonos jelenséggel találkozunk, de vannak eltérő nyelvi jellemzők is. Szenttamáson az ötödikes tanulók nagy része eléggé gyöngén fogalmaz, bonyolult mondat szerkezeteket, hiányos mondatokat használ, sok regionális és tájnyelvi jellemzővel.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, anyanyelv, környezeti nyelv, interferencia

A dolgozatban a szenttamási diákok nyelvhasználatának jellemzőivel foglalkozom. A helységnek (szerb nevén Srbobran) a 2002-es népszámlálási adatok szerint 13.091 lakosa volt, ebből a magyarok száma 3.715, ami az összlakosság 28,38 %-át teszi ki. Szenttamásnak két általános iskolája van, mi a Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskolában végeztük a kutatást. Itt ugyanis két-két tagozatban folyik a magyar, illetve a szerb nyelvű oktatás. A magyar tagozatok létszáma 30–35 gyerek. A szerb osztályokban valamivel

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.

Ezek után vegyük szemügyre a szülők iskolai végzettségét, illetve foglalkozását, bár ez az adat, amint azt az eddigi kutatásaink mutatják, nincs kifejezettebb hatással a gyerekek kétnyelvűségére, ebben az esetben nagyobb mértékben hat az anyanyelvi nyelvhasználat szintjére. Öt édesanyának van főiskolai, illetve egyetemi végzettsége és csak ketten végeztek gimnáziumot. Középiskolát összesen 20-an fejeztek be, ebből 11-en szakközépiskolát, 9-en pedig szakmunkásképzőt. Meglepően sok azoknak az anyáknak a száma, akik csak általános iskolát végeztek el (15-en). Egy gyermek nem jelölt meg semmit. Az anyák foglalkozása a 18 háziasszonyon kívül, eléggé tarka képet mutat. Van közöttük négy-négy fodrász és kereskedő, valamint három elárúsítónő (vagy ahogyan a diákok mondják: boltos), és két varrónő, a többi foglalkozás egy-egy anyával van képviseltetve (ezek¹: *ápolónő, takarítónő, munkás, cukrász, tanítónő, fogászati tehnikus, könyvellő, fogorvos, tervező, gépelő/közgazdász, közgazdász és szalmakép-készítő*). Az édesapák közül négyen végeztek főiskolát vagy egyetemet, egy gimnáziumot, heten csak az általános iskolát fejezték be, a többiek pedig középiskolát (19-en szakközépiskolát, 12-en pedig szakmunkásképzőt). Legtöbb kőműves van köztük (7-en), majd öt munkás, három automechanikus, két-két sofőr, földműves, elektrotechnikus és kőfaragó. A továbbiakban felsorolt foglalkozásokat csak egy-egy apa üzi²: *komercialista, lakatos, szerelő, „JKP” Graditely (szemetes), építészmérnök, Kamion Söfőr, pék, elárúsító, tűzoltó, közgazdász (földművelés, régebben rendőr), tervező, tanár, villanyszerelő, grafikus, pincér, kereskedő, kovács, mezőgazdaság, minden....* Az egyik adat részben (... *tehnikus* ?) a másik viszont teljesen olvashatatlan kézírással van feltüntetve.

A gyerekek otthon édesanyjukkal zömmel magyarul beszélnek (34-en), két diák a szerb édesanyjával szerbül, heten pedig mindkét nyelven társalognak. Az édesapákkal hasonló a helyzet, 38 tanuló nyilatkozott úgy, hogy csak magyarul beszél velük, egy gyermek szerbül, mivel szerb nemzetiségű apja van, s csak négyen használják mindkét nyelvet az édesapjukkal való beszélgetéskor. A nagyszülőkkel és a testvérekkel ez az arány hasonló (36 : 7, illetve 34 : 9 a magyar nyelv javára).

Függetlenül attól, hogy a magyarok aránya a településben 30 %-nál kisebb, a diákok létszáma az iskolában körülbelül egyforma. Ezt helyesen érzékeli 30 diák, míg 13-an azt állítják hogy szerbek vannak többségben, ami szintén igaz, csak hogy ez a többség szinte minimálisra tehető.

¹ A foglalkozások nevét eredetiben hagytam, ahogyan a diákok beírták, nem javítottam a helyesíráson.

² Itt is a gyerekek lejegyzéseit idézem minden tekintetben.

nyelv alkalmasabb számukra gondolataik kifejezésére. Ennek függvényében 37-en legszívesebben magyarul beszélnek, ketten mindkét nyelven, négyen pedig inkább szerbül.

Általános észrevétel, hogy ebben a korosztályban a gyerekek nem szeretnek olvasni, s meg is jegyzik zárójelben – amikor arra a kérdésre válaszolnak, hogy melyik nyelven olvasnak többet, s mi az, amit szívesen olvasnak –, hogy „de nem szeretek olvasni”, „csak ha muszáj”, „nem olvasok anyit”. Ha viszont „muszáj”, akkor leginkább ezt csak magyarul teszik, és pedig csak házi olvasmányt, ritkábban regényt: 29-en. Magyarul és szerbül hét diák olvas, mégpedig házi olvasmányt és újságot. Csak szerbül, (vagy ahogyan egyikük tévesen jegyezte fel: „szerben”) két tanuló olvas, és pedig újságot (ezek szerint még a házi olvasmányt sem olvassák el magyarul), egy diák magyarul és angolul olvas újságot. Egy válasz így hangzott „atól füg, de többet magyarul”. Egy gyerek bevallja, hogy semmit nem olvas, ketten nem válaszoltak a kérdésre.

Csak magyarul 38-an írnak, és pedig zömmel csak házi feladatot. Egy diák kizárólag szerbül, ketten pedig mindkét nyelven írnak: levelet, házi feladatot, egyebet. Két tanuló erre a kérdésre sem válaszolt.

A későbbiekben a diákoknak maguknak kellett értékelniük magyar, illetve szerb nyelvű kompetenciájukat. Az eredményeket az alábbi táblázatba foglaltam.

Nyelvtudásuk	1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös	átlag
Magyar	-	-	3	20	20	4,39
Szerb	1	3	16	13	10	3,65

Ehhez hozzá kell tenni még azt is, hogy tíz gyerek egyforma szinten jelölte meg nyelvtudását, kettőnél a szerb nyelv az erősebb, a többi diák viszont úgy tartja, hogy magyar nyelvtudása jobb (31 ilyen tanuló van).

A következő kérdés az volt, hogy véleményük szerint miben különbözik a vajdasági és a magyarországi magyar egymástól. Hárman üresen hagyták a feleletre kihagyott helyet. Mivel a válaszok nyelvi szempontból is sokatmondóak, ezért kimásoltam, és teljességükben közlöm őket:

- hát példából abban, hogy Magyarországon mindenki magyar és nem nézik le de itt Vajdaságban vannak akiket lenéznek mert magyar
- a vajdasági magyarok sok magyar szót nem ismernek, mert szerbek vannak többségben és így nem tudjuk teljesen kifejezni magunkat
- a magyarországi magyarok szebben és helyesebben beszélnek
- az hogy a magyarországi magyar soka finomabban mondják a szavakat meg olyan szavakat használnak ami nálunk nem fordul elő

- Vajdaságban a magyarok a szerbekkel is beszél Magyarországon pedig csak Magyar – Magyaral beszél
- Az hogy a vajdaságiban többször használnak a magyarban szerbet is, Magyarországon pedig nem
- Tájszólási különbségek
- Tájszólás, sőt egy-egy szó akár mást is jelenthet pl. patika
- A magyarországiak afektálva beszélnek, a vajdaságiak több szerb szót kevernek be a magyar nyelvbe. pl (szörp = szokk)
- A Magyarországiak afektálva beszélnek. Nálunk több a szerb szó. A magyaroknál pedig több a magyar szó (bográcsos = kotlity)
- A magyarországi magyarok afektálnak. Finoman beszélnek. A Vajdasági magyarok használnak szerb szavakat.
- A Magyarországiak finomkodon beszélnek
- Atol hogy ott csak magyarul tudnak és itt minden nyelven
- A magyarországi magyarok afektával beszélnek. a vajdaságiak sok szerb szavat használnak.
- Magyarországon afektálnak és nem tudnak szerből.
- A magyarországiak afektálva beszélnek tájszólással. A vajdaságiaknál vannak olyan szavak amelyek igazából szerbek.

Ezek után megkérdeztem a diákokat, hogy mi a véleményük arról a nálunk, vajdasági magyaroknál gyakran előforduló jelenségről, hogy az emberek szerb szavakat kevernek magyar beszédükbe. A gyerekek többsége ezt elfogadhatónak tartja, annál is inkább, mert ők is ezt teszik, tehát valamiféleképpen saját maguk nyelvhasználatát igazolják ezzel. Mivel mindennapos jelenségnek számít Szenttamáson, ezért nem ítélik el:

- hát megeshet, hisz valaki nem tudja megtanulni úgy ahogy kellene, mert legtöbbit a magyar nyelvet használják
- normális dolog ha szerbek veszik körül a munkahelyén vagy olyan helyeken ahova jár. Később keveri a két nyelvet.
- Semmi. Velem is megtörtént meg sok más emberrel.
- Ha több szerb vesz körül mint magyar, akkor az normális hogy keverik a két nyelvet de ez nekem nem okoz bajt.
- Semi rossz nincs bene, ez előfordulhat bárkivel
- Semi rossz mindenki összekeveri magát
- Semmi. Ez már nálunk szokásos. Én is szoktam szerb szavakat keverni a magyar beszédbe.
- Hát van, aki ezt csinálja. Szerintem ebben nics semmi rossz, mivel magam is keverem néha.
- Hát én is szoktam.
- Semmi, megesik én is néha tévedek.

- csak olyankor amikor szerbek is vannak a társaságban
- Igen, ha szerb barátok is vannak a társaságban és nem tudjuk kifejezni magunkat magyarul szerbre váltunk vagy fordítva.
- Hát ha nem tom megmondani szerből megmondom akkor átérem magyara
- Hát megtörtént amikor beszéltem szerbel akkor magyarul mondtam ha magyarul beszéltem akkor szerbül mondtam valamit.
- Igen megtörténik velem is.
- Nem tom. Van olyan is.
- Igen. Egy párszor előfordult.
- Hát még hogy de nem sajnálom mert nem én vagyok az egyetlen.
- Megtörténik velem is, mert sokszor beszélek szerbül.
- Elég sokszor.
- Persze
- Persze, hogy.
- Még nem is kevesel.
- Csak a tv nézés közben.

Kilenc diák azt állítja, hogy velük a szóban forgó jelenség nem szokott előfordulni.

Mindig különös figyelemmel viseltetek az utolsó kérdések egyikére, amelyben arról kérdezem a tanulókat, hogy milyen véleménnyel vannak a kétnyelvűségről? Előnyt jelent-e vagy esetleg hátrányos is lehet, s arra kérem őket, hogy indokolják meg, miért gondolják úgy. Ezúttal minden diák pozitívan tekint a kétnyelvűsége, csak három gyerek nem indokolja meg, hogy miért. Íme, a legjellemzőbb válaszok:

- előny, mert sose lehet tudni, hogy mikor lesz szükségünk rá
- szerintem előny, mert a szerbekkel és magyarokkal is tud kommunikálni
- előny, mert szerbiában sok a szerb és nem lehet munkát találni ha az ember nem tud szerbül
- Előny, így több emberrel tudunk kommunikálni vagy esetleg még barátságot is kötni.
- Szerintem a kétnyelvűség inkább előny, mivel az aki tud több nyelven több emberrel bír ismerkedni és megértenik egymást.
- előny, nem tom mé
- előny. Mert miné több nyelvet tudsz annál jobban tanálsz fel magad.
- Szerintem előny, mert így jobban tudunk tájékozódni a világban.
- előny, mert ebben az országban csak szerbül kap az ember munkát
- előny, jobban el tud helyezkedni a világban.
- Előny, mert az ember ahány nyelvet tud annyit ér

Egy kisfiú, még akkor is, ha legszívesebben magyarul beszél, úgy érzi, hogy szerbül jobban ki tudja fejezni magát. Jegyezzük meg, hogy a családban mindkét szülő magyar.

A következő gyerek édesanyja szerb, otthon szerbül beszél vele, mégis, véleménye szerint, jobban ki tudja fejezni magát magyarul, ugyanakkor nem használ szerb szavakat, amikor magyarul beszél, és tájszólási sajátágnak tekinti a szókölszönzést.

Végül még egy érdekesség: egy diák nagyon gyöngén fogalmaz, és sok helyesírási hibát követ el (kisbetűvel írja Szerbiát), de ötösrre értékeli magyar tudását.

Az iskolai dolgozatok elemzése

Elsősorban az idei ötödikesek dolgozatfüzeteit néztem át. Mivel azonban a tavalyi diákok fogalmazásai⁴ is ki voltak már jegyzetelve, az ő példaanyagukat is belefoglaltam ebbe a tanulmányba. A szenttamásiakon kívül egy kispiai ötödik osztály is szerepelt tavaly a begyűjtött füzetek között. Így összesen 49 ötödikes dolgozatfüzetet elemeztem⁵.

A továbbiakban a nyelvi szintek szerint próbálom bemutatni a szenttamási gyerekek magyar nyelvhasználatának jellegzetességeit.

Helyesírás

A helyesírási hibák közül leggyakoribbak a magán- és mássalhangzó-hosszúság, az elválasztás, illetve a szótagolás körüli gondok, továbbá a 'ly' helyesírása, valamint az egybe- és különírás.

Magánhangzó-hosszúság

Legfeltűnőbb hiba, hogy rövid magánhangzó helyett inkább hosszúakat írnak, talán attól tartva, hogy hibát követnek el, ezért a biztonság kedvéért kiteszik az ékezetet oda is, ahova nem kell. Rövid magánhangzók is szerepelnek hosszú helyett, de azt hiszem ez inkább figyelmetlenséggel magyarázható.

- ...hisz nem az a fontos, hanem hogy ő maga jőjjön haza.
- hatorakkor mén el és tizenkettőkor jön vissza.
- hugómat Brigittának
- engem
- Szeret segíteni a házimunka körül

⁴ Szintén ötödikes dolgozatok.

⁵ A tavalyi diákok tanévzárás végett nem töltötték ki kérdőívet.

- nagy – on örülnék...
- azután lenyu – kszunk és rajzolunk
- Szeretem a család – omat
- két fiútestvér - em van
- amikor eszű - nk

'ly' írása, hiperkorrekciós jelenségek

Leginkább a 'ly' betű helyett írnak 'j' mássalhangzót, mert így is ejtik őket:

- ojan négy óra felé van
- apukámnak van munkaheje
- bementünk az osztájba
- az egész osztáj érezt kelemetlen szagot
- most pedig a lakhejemről fogok beszélni

A hiperkorrekciós jelenségeknek is több válfaja van. Sajátos esete, amikor csak a beszédben ejtett hiátustöltő hangot véli felfedezni a diák, s ezen felül még nem 'j'-vel, hanem 'ly'-nal írja:

- Nagyon szeretem családomat és nem tudnám elviselni ha valamelyik hiányozna
 - levete a patikályát szelöztetni
 - az én családom mindig öszetart ha valami balyvan
- 'Lj' mássalhangzó-kapcsolat helyett is 'ly'-t írnak néha a diákok:
- Minden hónap utolsó vasárnapján beszéljük meg...
 - megcsináljuk

Egybeírás/különírás

Leginkább az igeekötők egybe- és különírása okoz gondot. Néha a segéd-, vagy modális igét vélik főigének és ahhoz csatolják az igeekötőt:

- vasárnap ebédre ösze jön a család
- anyukám korán reggel fel kel
- mindig ki békülünk
- Norbert le vette a patikáját és a szerb tanár....
- én amikor haza érek
- a lakodalomba is meg hívtak minket
- Anyám meg pedig meg eteti a jószágot és neki fog főzni, aztán én félkettőkor jövök haza
- összeszoktunk verekedni
- Most befogom mutatni az én családomat.
- meg már eltud számolni tízig, mert már négy éves
- Néha elszoktunk menni a focipájjára

A szerb utcaneveket, ha eredetiben hagyják őket, vagy a magyar kiejtést követő helyesírással jegyzik le, vagy pedig lefordítják magyarra, sőt, a két írásmód kombinációja is előfordul:

- a címem Brastva Jedinstvá (Testvér-iség-Egység) 12/D
- Az én lakhelyem Kispia a Proletelszka utcában és 9 házámban lakom.
- szvetozára miletica 13-mas ház száma alatt lakunk
- a Szrémi utca
- Svetozár márkovity utca
- Kosut Lajos uca
- Dimitria Tucovica 3/1 ucában lakunk
- Solunszka 3-ban lakok szenttamáson

Ezenkívül meg kell említenünk még a központosítás hiányát. Néha a mondatvégi írásjelek is elmaradnak, de a mondaton belüli, a tagmondatok közötti vesszők kihagyása végig jellemző a dolgozatokra.

- a testvéremnek van egy kiskutyája puli.

Hangtan

Suksükölés

Ez a jelenség is előfordul, de nem túl gyakran, sőt a hiperkorrekciós esetét is feljegyeztük egy esetben.

- de ezt majd még meglássuk
- Mi egymást nagyon szeressük egymást
- Apu hatkor kel és arassa a szóját
- akkor altassa a kisbabát
- nem nagyon tartsa tisztán a környezetét
- Ezenkívül sok szép színes tojást festjél nekem.

Hangváltozás, ejtés szerinti írásmód

Leginkább a zöngésség szerinti hasonulást jelölik írásban:

- csak a Sarolta ké**h**zeli magát okosnak
- as**z**t monta ho**g**y
- ő nagyokat neved**g**él
- ho**g**y abba rag**d** az ajándékokat
- mén a fűdröbe megmo**z**dani.
- elkes**z**tük az órát, a tanár úr szö**l**id**g**atta a diákokat (elke**z**dtük - előbb kiesés -elke**z**tük, majd hasonulás), + még egy zöngésségi hasonulás
- as**z**tán azt kérde**z**te, befok**t**a az örrát, majd meg fulattak a nevetéstől (két részleges és egy teljes zöngésségi hasonulás)

- Ő önkiszolgálónő és a Rodic-nál dolgozik (elárúsítónő az önkiszolgálóban)
- az édesanyámak a haja satíras

Raghasználat

Az alaktani kérdések közül a ragok helytelen használata a szembetűnő, leginkább az inesszivuszi viszonyrag helyett illativuszt használnak; olykor az '-ért' rag végéről elhagyják a '-t'-t.

- Én iskolába vagyok. (gyakori)
- rögtön megkérdezi hogy hanyast kaptam az iskolába
- az iskolába kifáradok
- Mi négyen vagyunk a családba
- majd a nyári szünetbe
- minden reggel az iskolába vagyok, a testvérem pedig az óvodában
- van aki rosszul tanul az osztályba
- a családba én vagyok az első gyerek
- apám egy gyárba dolgozik
- délutát tanulok a testvérem szintén. / Délutát pedig az ebédet.
- ötöt úgy hívják
- az én családban
- Mindannyian csak ebédkor és vacsorákor vagyunk együtt. / ...csak vacsorákor találkozunk
- megkérdeztem hogy ménem mentek árué

Névelőhasználat

A névelőhasználatkal kapcsolatban többféle hibát különíthetünk el. Először a névelők elhagyását említeném (ami lehet szerb hatás, de lehet, hogy egyszerűen csak figyelmetlenségből fordul elő):

- Este a vacsoránál megbeszéljük aznapi eseményeket
- Nagyon szeretem családomat és nem tudnám elviselni ha valamelyik hilyanyozna

Majd a névelők helytelen használata következik, közülük több itt is elírással magyarázható:

- véleményem szerint az tanulást senki sem szereti
- ő nekem mindig a jót akar
- még anyám a főz én az iskolában vagyok
- felrakta a asztalra a lábát

Amit nem lehet véletlen hibának elkönyvelni, az a tulajdonnevek előtti névelőhasználat, s ez tipikus jelenségnek számít Szenttamáson:

Tükörfordítás

Az alaki tükrözésen kívül tartalmi tükrözésre is találtunk példát:

- mikor már mindenki teleette magát...
- bepakol mindent ami arra a napra van szánva az iskolára
- szépen tanulok és mindig ötöst kapok
- pénteki napokon nagyon boldog vagyok (péntekenként, v. pénteken mindig boldog szoktam lenni)

Diáknyelv, rövidítések

A diáknyelvre jellemző lexikai sajátosságok is kifejezésre jutnak.

- hazajön a koleszból
- a suliban amikor bemegyek mindenki köszön
- a tesóm
- uncsitesó
- mindig ő sir mert olyan csonti.
- az idén szép meglepít kérek
- készítek neked egy nagy fészket tele süttikkel
- János levette a cipőjét és az volt ennyire büdi
- Lacinak egy putyu nőtt a fején

Tájnyelvi szóalakok

A diákok nagy előszeretettel használják a tájnyelvi vagy a regionális köznyelvi szóalakokat:

- Szóval anyu majdnem mindég othon van.
- lefekszünk alunni.
- amikor én elmék játszani
- anyámnak a dóga főzni... apámnak a dóga hogy feküdjön me beteg.
- Mikor mink elalszunk
- egyész uton kajbált ami ötölese volt szép
- nem nagyon engedi hogy segíjek neki, nem szokot kajbálni
- A tanár az összes ablakot kinyitotta... levette a patikáját
- gyütek a tanárok
- a tanár úr a fenekére üt pácával
- Hat óra körül érkezik meg a dolgáru. Ha megérkezik rögdön mén a fűdröbe megmozsdani.
- apám kimén a városba
- Ha hazajön az iskolából a gúnyát az agyra dobja.
- Mindig meg beszéltük hogy ki ménn a boltba

A főnévi igenevet nem ragozzák

- nekem most az ötödikben sokat kell tanulni
- Amikor valahova akarnánk menni akkor össze ülünk és megbeszéljük hogy hová is szabadnunk menni és hová nem mehetünk

Az ikes igék helytelen ragozása

- akkor nagyon megnyugszok
- én is modnom hogyanem harakszok

Felesleges explicitálás

Ez a jelenség leggyakrabban a szerb nyelv hatására van jelen:

- Az én testvérem nagyon vicces és engem mindig hazavár az iskolából
- A viccek egyre jobban és jobban érdekesek voltak.
- Az én legjobb barátnőimet megbántottam, mikor éppen mentünk haza.

Mondattan

A mondattan szintjén a bonyolult, magyartalan fogalmazásmód, a szórendi és egyeztetési hibák, továbbá a helytelen vonzatok használata, a hiányos mondatok mellett meg kell említeni az értelmetlen mondataalkotásokat és a szemantikai tévedéseket is.

Magyartalan fogalmazásmód

- anyukám és apukám megbeszéli amilyen gond van
- anyukám élelmiszer feldolgozó tehnikust tanult... apukám fém esztergályost tanult
- A kistestvéremnek nincs még doga mert csak még egy éves. A családban sok baj van, mert a kistestvérem mindig rá kel szoni hogy ne bánsd az amit nem szabad
- szeretnénk ha a videót megbirnánk venni
- és én játékos vagyok fociból
- Van két kutyánk az egyik neve Szmoki a másiké Rex, van még kettő fekete macska és egy fehér meg egy tarka.
- Nem unod már ezt az ünepet, hiszen minden évben mész mindenhova. Ez nem visz nagy terhet és nem szakad le a válad.... Ez minden érdekel és mond el nekem. (a nyuszihoz írt levél)
- Én amikor megbántottam valakit akkor megsértettem akkor elmentem.
- Egyszer egy napon össze gyűl!öttek a házik tanulások....
- már belementünk nagyon a viccekbe amikor éppen becsöngetek (belemelegedtünk a viccek mesélésébe)

- Vanak a szüleim és egy testvérem és ráadásul én
- Anyukám korán reggel fel kel hogy megvegye azokat a dolgokat amelyeket reggelire és ebédre. Apu pedig anyu előtt felkel hogy dolgozni menjen.

Hátravetett szerkezetek

- és együtt átnézzük a házit amit nem értettem.
- Egy szép hétfői reggel amikor bementünk az első órára ami magyar volt.

Szórend

- apukám dolgozik este nyolcig
- apám megy munkára hat órakor és hatkor jön a munkáról
- a testvérem első középiskolába jár
- a Tiszára sűrűn járunk.
- Te az egész világot bejártad-e már?
- az egész osztáj éreztet keletlen szagot
- Minden kora reggel fölkel
- Az én legjobb barátnőimet megbántottam, mikor éppen mentünk haza.
- ... mikor csak egyszer kellemetlen szag közelíti az órunkat
- Megkérdeztük hogy rájött miez a borzasztó szag.

Számbeli egyeztetés

- az én családom esze vacsorára jönnek össze
- A családom esze a vacsoránál tudjuk megbeszélni az aznapi dolgokat
- nekem a családom mindenben szegitenek
- a testvérem már egy éve házások
- Egyszer mikor néhány osztálytársaimmal mentem haza
- Az én családom ünnepekkor és hétköznap vannak a legtöbbször itthon és együtt

Szóisméltés

- azt amit gondol azt megmondja, nem tartja magába azt, amit gondol
- A testvéremnek van egy kiskutyája puli. Ő és a testvérem mindig játszanak, mert a testvérem megtanította a labdát hogy visszahozza. A testvérem már eltudja mesélni a piroskát és a farkast,...Az én testvérem sovány és bátor. ...Az én testvérem ügyes, mosoygós, becsületes és okos. Az én testvéremet nagyon szeretem, mert mindig okos, segítőkész meg mert testvérem.
- A tanár bácsi azt mondta hogy menjünk ki... Mi mindanyian kimentünk csak egyik gyerek nem ment ki. De a tanár még egyszer szólt és kiment

dig iskolában tölcsök el a napot. Anyukám pedig otthonfőz a kistestvérem pedig alszik mire jövünk haza az iskolából anyukám adigra finom ebédet főz mikor ebédeltünk akkor neki fogunk tanulni... Vasárnap és szombaton mindig összejön a család akkor vacsorázunk. A kistestvérem az mindig előb szok vacsorázni. Mikor el kezd elálmosodni akkor szok csak előb vacsorázni. És mindig ekkor jövünk össze vacsorára. És mindig is össze fogunk jöni vacsorázni. Ez volt az én családom.

Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Szenttamáson, Bácska szívében a kétnyelvűség valóban mindennapi jelenségnek számít. Nincs olyan diák, aki ne tudna szerbül, sőt, csak kis részük sajátította el intézményesen, úgymond tudatosan a hivatalos nyelvet. A tanulók szükségesnek vélik a nyelvek ismeretét és kivétel nélkül előnynek tartják a kétnyelvűséget.

Itt azonban, mint mindenütt, ahol a magyarok kisebbségben élnek, érezhetőek az interferenciajelenségek, amelyek nemcsak az kölcsönszavak átvételében nyilvánulnak meg, hanem a szerkezetek tükröztetésében is. Az ötödikes tanulók nagy része eléggé gyöngén fogalmaz, bonyolult mondat szerkezeteket, hiányos mondatokat használ, sok regionális és tájnyelvi jellemzővel.

BILINGUALISM AND HUNGARIAN LANGUAGE USE BY CHILDREN IN SZENTTAMÁS

This study deals with the level of bilingualism and characteristics of the use of their mother tongue by Hungarian children in Szenttamás. My research was partly based on questionnaires and partly on the pupils' compositions. 43 fifth grade pupils completed the questionnaires, and I looked through 49 compositions. The linguistic phenomena were grouped according to the levels of the linguistic system.

When we compare the language use of the pupils in Szenttamás (Srbobran) to the language of the pupils of the Northern-Bácska or Southern-Bánát region we come across a great number of identical phenomena; nevertheless, there are some differing characteristics, too. The majority of the fifth grade pupils in Szenttamás are rather weak at writing compositions, and also use complicated sentence structures or fragments characterized by regional and dialectal features.

Keywords: bilingualism, mother tongue, language of the environment, interference

15. akusztikus visszacsatolás – akustični fdbek
16. alexia – aleksija
17. ambidextria – ambidekstrija
18. analízis szintézissel modell – model „analiza sa sintezom”
19. analógia – analogija
20. antilokalizációs elmélet – antilokalizaciona teorija
21. asszociáció – asocijacija
22. autizmus – autizam
23. ábécéskönyv – bukvar
24. állandó (invariancia) – invarijancija
25. átmeneti hangok – medu-glasovi
26. bal agyfélteke – leva hemisfera mozga
27. balkezesség – levorukost, levaštvo, sinistralnost
28. behaviorizmus – biheviorizam
29. beszéd-audiometria – audiometrija govora
30. beszédészlelési részfolyamatok – faze procesa percepcije govora
31. beszédhang-differenciálás – diferencijacija fonema
32. beszédhang-differenciálás zavara – poremećaj u diferencijaciji zvukova govora
33. beszédészlelési zavar – poremećaj percepcije govora
34. beszédindulás – počeci govora
35. beszédindulás késése – kašnjenje govora
36. beszédmegértési zavar – poremećaj komprehenzije govora
37. beszédművelés – kultura govora, kultura usmenog izražavanja
38. beszédpszünet – zastoj u govoru
39. beszédtechnika – tehnika usmenog izražavanja
40. beszédtempó – dinamika govora
41. beszédtervezés – planiranje govora
42. beszédzavar – poremećaj govora
43. biológiai sorompó – biološka barijera
44. Bondarko-féle modell – Bondarkov model
45. Broca-központ – Broka-centar
46. bűvös szám – magična brojka
47. cerebrális lokalizáció – cerebralna lokalizacija
48. corpus callosum – korpus kalozum, žuljevito telo
49. dadogás – mucanje
50. dajkanyelv – dečiji govor
51. daktilológia – daktilologija, govor prstima
52. dallamészlelés – percepcija intonacije govora
53. deklaratív memória – deklarativno pamćenje, deklarativna memorija

92. hallásvizsgálat – ispitivanje i merenje sluha
93. hangképzési zavarok – govorne smetnje
94. hangsúlyészlelés – opažanje naglaska/akcenta
95. hangszalag – glasna žica
96. hangvilla – zvučna vilica/viljuška, dijapazon
97. hierarchikus modell – hijerarhijski model
98. holisztikus felfogás – holističko shvatanje
99. holofrázisok – holofraze
100. homogén gátlás – homogena smetnja
101. hosszú távú emlékezet – dugovremeno pamćenje
102. idegen akcentus szindróma – sindrom stranog akcenta
103. immanens artikuláció – imanentna artikulacija
104. innáta hipotézis – inata hipoteza
105. interaktív modell – interaktivni model
106. interaktív hipotézis – interaktivna hipoteza
107. invariancia – invarijancija
108. invariáns jegy – invarijantno obeležje
109. írás – pisanje
110. jakobsoni teória – Jakobsonova teorija
111. jelnyelv – jezik znakova
112. jobb agyfélteke – desna hemisfera mozga
113. jobbful-fölny – dominancija desnog uha
114. jobbkezesség – desnorukost
115. kategoriális percepció – kategorijalna percepcija
116. kettős tárolás – dvostruko deponovanje
117. kevert típusú halláscsökkenés – naglúvost mešanog tipa
118. kétnyelvűség – dvojezičnost, bilingvizam
119. kétkézesség – ambidekstrija
120. kézdominancia – dominancija ruke
121. kifejező sírás – izražajno plakanje
122. kivitelezés korrekciója – korekcija izvođenja
123. kivitelező emlékezés – operativno pamćenje
124. kognitív modell – kognitivni model
125. kognitív szemléletű nyelvfajlódási hipotézis – kognitivna hipoteza razvoja/usvajanja govora
126. kognitív pszichológia – kognitivna psihologija
127. kompetencia – kompetencija, merodavnost
128. konnekcionista felfogás – konekcionistačko shvatanje, konekcionizam
129. konnekcionista modellek – konekcionistački modeli
130. kóros sírás – bolesno plakanje, plakanje kao znak bolesti

170. olvasáskutatási irányzatok – pravci u izučavanju procesa čitanja
171. olvasástanítás – učenje čitanja
172. olvasástanítási modell – model obuke čitanja
173. olvasástípusok – tipovi čitanja
174. orrhangzós beszéd – nazalni govor
175. ösnyelv – prajezik
176. paralingvisztikai tényezők – paralingvističke komponente
177. passzív szókincs – pasivna leksika, pasivni leksikon
178. pattogás – praskanje
179. performancia – performansa
180. pöszeség – dislalija, dizartrija
181. preverbális hangjelenségek – preverbalni glasovi
182. procedurális memória – proceduralna memorija
183. propozíció – propozicija
184. prototípus-elmélet – teorija „prototipa”
185. pszichoakusztika – psihoakustika, psihološka akustika
186. pszichogén afónia – psihogena afonija
187. pszicholingvista – psiholingvistički; psiholingvista
188. racionalista felfogás – racionalističko shvatanje
189. raccsolás – rotacizam
190. reakcióidő – vreme reakcije
191. redundancia – redundancija
192. rekedtség – podmuklost, raucedo
193. relativista felfogás – relativističko shvatanje
194. retorika – retorika
195. ritmusészlelés – opažanje ritma
196. ritmusészlelés zavara – smetnja opažanja ritma
197. rotacizmus (raccsolás) – rotacizam
198. rövid távú emlékezet – neposredno pamćenje
199. Schultze-törvény – Šulcev zakon
200. selypesség – sigmatizam
201. siketnéma – gluvonem
202. szájról olvasás – čitanje sa usana
203. szegmentálás – segmentacija
204. szeriális észlelés – serijalno opažanje
205. szeriális észlelés zavara – smetnja serijalnog opažanja
206. szeriális működés – serijalna funkcija
207. szófelismerés – prepoznavanje reči
208. szófelismerési modellek – modeli prepoznavanja reči
209. szóhangsor – redosled fonema u rečima

- bilinĝvizam 118
biološka barijera 43
bolesno plakanje 130
Bondarkov model 44
Broka-centar 45
brz govor 88
brzo čitanje 87
bukvar 23
cerebralna lokalizacija 47
čitanje sa usana 202
čulo sluha 89
daktilogija 51
dečiji govor 50
dečja leksika 86
deklarativna memorija 53
deklarativno pamćenje 53
desna hemisfera mozga 112
desnorukost 114
diferencijacija fonema 31
difuzna dislalija 55
dihotičan test 54
dijapazon 96
dinamika govora 40
disfazija 145
disfonija 56
dislalija 180
disleksija 57, 136
"divlja" deca 70, 232
dizartrija 180
dominancija desnog uha 113
dominancija ruke 120
dugovremeno pamćenje 101
dvojezičnost 118
dvostruko deponovanje 116
ehotična memorija 58
ehotično pamćenje 58
eksperimenti tahistoskopom 216
ekstralingvistički faktori 69
elektivni mutizam 60
empatija 66
empirijsko shvatanje 67
engram 64, 65
etalon 68
faze procesa percepcije govora 30
feralna deca 232
fiksacija 72
fonemična fraza 74
fonetički nivo 73
fonetički prostor 75
fonološki nivo 77
fonomimika 78
fononeuroza 79
frojdova dosetka 80
funkcionalna asimetrija 81
glasna žica 95
globalna komprehenzija govora 82
gluvonem 201
govor prstima 51, 228
govorne smetnje 93
greška u kongruenciji 59
greške u govoru 165
hijerarhijski model 97
hipoteza „brisanja pragova" 168
holističko shvatanje 98
holofraza 211
holofraze 99, 156
homogena smetnja 100
imantna artikulacija 103
imitiranje u dečjem govoru 231
inata hipoteza 104
interaktivna hipoteza 106
interaktivni model 105
invarijancija 24, 107
invarijantno obeležje 108
ispitivanje sluha 92
izražajno plakanje 121
Jakobsonova teorija 110
jezik znakova 111
jezička psihologija 167
jezička svesnost 166

- performansa 179
pisanje 109
plakanje kao znak bolesti 130
planiranje govora 41
počeci govora 34
podmuklost 192
polne razlike kod učenja/usvajanja
maternjeg jezika 160
poremećaj govora 42
poremećaj komprehenzije govora 36
poremećaj percepcije govora 33
poremećaj u diferencijaciji zvukova
govora 32
prajezik 175
praskanje 178
pravci u izučavanju procesa čitanja
170
prekomerna generalizacija 225
prekomerno regulisanje 226
prekomerno uopštavanje 225
prepoznavanje reči 207
preverbalni glasovi 181
proceduralna memorija 182
procesi aktivisanja 13
propozicija 183
provodna naglupost 234
psihoakustika 185
psihogena afonija 186
psiholingvistika 167
psiholingvista 187
psiholingvistički 187
psihološka akustika 185
racionalističko shvatanje 188
„radno” pamćenje 158
raucedo 192
razumevanje rečenica 153
razumevanje teksta 212
redosled fonema u rečima 209
redundancija 191
registar slušnosti 91
relativističko shvatanje 193
retorika 194
režnjevi mozga 6
rotacizam 189, 197
segmentacija 203
serijalna funkcija 206
serijalno opažanje 204
shvatanje o lokalizaciji 142
sigmatizam 200
sindrom stranog akcenta 102
sinistralnost 27
sluh 89
slušanje 89
smetnja opažanja ritma 196
smetnja razumevanja rečenica 155
smetnja razumevanja teksta 213
smetnja serijalnog opažanja 205
smetnja transformacijskog opažanja
223
smetnja vizuelnog opažanja 236
strategija formiranja ključnih reči
133
svest 224
Šulcev zakon 199
tabula raza 215
tehnika usmenog izražavanja 39
telegrafski govor 219
teorija „prototipa” 184
teorija učenja 217
teorije čuvenja 90
tepanje 85
teškoće kod razumevanja rečenica 154
teškoća kod učenja 218
težina mozga 8
tipovi čitanja 173
trag pamćenja 65
transformacijsko opažanje 222
učenje čitanja 171
učenje sufiksa 221
učvršćivanje 72

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Hungarológiai Közlemények 2009/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2009/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.113)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

HOLT KÖLTŐK, EMLÉKEZET, (ÉLŐ) HAGYOMÁNY

Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva*

Dead Poets, Remembrance, (Living) Tradition

Ottó Fenyvesi: *Halott vajdaságiakat olvasva*

A dolgozat Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című verseskötetének szerzői koncepcióját szemlélteti, s ebből kiindulva járja körül azokat a kérdéseket, amelyeket e nem mindennapi költői vállalkozás vet fel Fenyvesi egész eddigi költői pályájára vonatkozóan. Többek között a szülőföldmítosz eddig is meglévő tematikus felmerülését, jelenlétét, amely *A káosz angyala* című, 1993-as verseskötettől kezdődően beépült Fenyvesi Ottó költészetébe. A kötet által felvetett kérdések között külön hangsúlyt kap az emlékezet, a hagyomány s a hagyományhoz való viszony, mely utóbbi az (újra)olvasás és a portrérajzolás szerzői gesztusait modulálja. A „halott vajdaságiak” itteni életsorsának (életvilágának) tényeiből és az életművekből kiemelt részletekből állnak egybe a portrék, amelyek a megidézõ emlékezet összetettségét szemléltetik, olyan regisztereket és szöveglétesítési módokat érintve, mint amilyenek például a nosztalgia, az irónia, az intertextualitás.

Kulcsszavak: vajdasági magyar irodalom, újraolvasás, Fenyvesi Ottó, Halott vajdaságiakat olvasva, szülőföldmítosz, nosztalgia, irónia, intertextualitás

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériumának 148027A számú projektuma keretében készült.

A *Témák, formák, poétikák a jelenkori magyar irodalomban* című tudományos tanácskozáson (BTK, Újvidék, 2009. november 9.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

önirónia ellenpontozza. Sőt, verseinek olvasója azt is megkockáztathatja, hogy e líra további alakulását, irányát épp az szabja meg, hogy lírai szubjektumát [...] többnyire hiányokat és fájdalmakat felpanaszló, az elveszett aranykor után nosztalgizáló pozícióba kényszeríti-e a továbbiakban, vagy egy élhető, szellemi és érzelmi értékekkel is kitölthető létmodellt tud felkínálni számára – nosztalgia helyett sokrétű, bonyolult életvalóságot, létélményt, amelynek egyik felhangjaként megmaradhat a szülőföld-mítosz, de nem horgonyzik le ebben.”⁴

E két lehetőség felvetését akkor, 2006-ban az indokolta, hogy a további Fenyvesi-kötetek, az *Amerikai improvizációk* (1999), valamint a *Blues az Óceán felett* (2004) című, válogatott verseket tartalmazó kötet új költeményei között „mindkét (a visszahúzó és az előremutató) irányra is találhatók példák.”⁵ Ugyanakkor pedig már folyamatban volt a *Halott vajdaságiakat olvasva* című verseskötet koncepciójának alakulása, hiszen a kötet egyes darabjai folyóiratok hasábjain voltak olvashatóak, jelezvén, hogy „a szülőföldmítosz Fenyvesi Ottó költészetének (...) továbbra is kiaknázandó témája lesz.”⁶ Az addig megjelent szövegek ismeretében arra lehetett következtetni, hogy a készülő kötet „a kulturális örökség felől megközelített (s ezáltal feltöltött) szülőföldmítosz egy újabb (irodalmi) aspektusát ígéri.”⁷

S valóban: a *Halott vajdaságiakat olvasva*⁸ a vajdasági magyar irodalom mint irodalmi-kulturális múlt, örökség 22 alkotójának rövid életrajzi jegyzetek által kísért (szépirodalmi) megidézése. A 22, hosszabb-rövidebb szabadverset magába foglaló kötetkompozíció s maga e nem mindennapi költői vállalkozás több kérdést vet fel.

Előjáróban az emlékezet, a hagyomány kérdéseire térnek ki. A 22 „halott vajdasági” életsorsának és a műveikben lecsapódó, azokból kiolvasható létélményeinek megidézését feltehetően (jóformán azt is írhatnám: minden bizonnyal) az időbeli és a térbeli távlat motiválja. Halott szerzőkről van szó, költőkről és írókról, akiknek életútja a 19. század második felétől a 20. század végéig ível. Lezárult életekről és életművekről. Ez adja az ezredforduló önmagát a megidézés szerepével felruházó költője számára az időbeli távlatot. A térbelit pedig magának a szerzőnek a térváltása, elszakadása a szülőföldként tételezett térségtől. Ilyen értelemben a kötetkonceptió megértéséhez a kötet címével azonos címet viselő első versszövegen túl szorosan hozzátartozik a 22 portrét követő 23., a szerzőé, amely a 22 portrét bevezető

⁴ I. m., 112-113.

⁵ Uo., 113.

⁶ Uo., 114.

⁷ Uo., 114.

⁸ Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva* (versek, átköltések, másolatok). zEtna, Zenta, 2009.

könyvnyi terjedelmű versciklust említ, aminek most az első részét tarthatja kezében az olvasó. Elképzelhető tehát, hogy akiket hiányolunk, egy következő részben majd felmerülnek. A verseskötet átfogó breviárium-jellege, enciklopédikussága, szerzőket felsorakoztató lexikonszerűsége ugyanakkor folyamatosan felveti az elrendezés, a kiválasztás, a jelentőségtulajdonítás gesztusának, mikéntjének kérdését. E tekintetben annyi látható, hogy Csáth Géza és Kosztolányi Dezső, valamint annak a Sáfrány Imrének a megidézése a legterjedelmesebb, aki épp a képzőművészeti esszéivel Sinkó-díjat szerző Fenyvesihez köztudottan közel álló festő és író volt, továbbá a szerzőhöz életkoruk tekintetében, személyesen (és a közösen, egymás közelében leélt évek tekintetében is) közel álló szerzők (Podolszki József és Juhász Erzsébet) kaptak hosszabb terjedelmű szöveget. A többiek többnyire 2 és 5 oldal között, de inkább a 2 oldalnyi terjedelemhez állnak közelebb. A válogatást, a kiválasztást, a terjedelmet tehát egyszerre határozzák meg tényszerű és szubjektív indítékok. Azt is mondhatnánk, az előbbit a hagyomány, a kánon, a kanonizáltság hatóereje, az utóbbit a személyes olvasat irányítja. A kettő nyilvánvalóan nem zárja ki egymást, hanem együttes erővel hat. További kérdésként merülhet fel, ki mennyire megszólítható. Vannak jelentős életművek (pl. Herceg Jánosé), amelyek terjedelemben tekintetében nem túl nagy teret kaptak.

A megidézés, megszólíthatóság kapcsán a kötet lényeges tartozékai a rövid életrajzi jegyzetek. A szerzőket megidéző versek pedig sorra és hangsúlyosan azt példázzák, hogy Fenyvesi legújabb kötetének versanyaga nemcsak (élet)műveket, hanem életrajzokat is megidéz, sőt a költemények (élet)mű és életrajz összefonódására épülnek. Ezt az összefonódást mi sem motiválja és indokolhatja jobban, mint az, hogy az életrajzok legalább akkora szellemi sokrétűséget és színességet kínálnak, mint a szerzők szövegekbe rejtett világa: (világ)háborúk, forradalmak, gyűjtőtáborok, kalandozások, világutazások és emigrációk, elszakadások és visszacsatlások – egy térség több évtizedes történelmi és földrajzi koordinátái. Még pontosabban: időbeli és térbeli koordinátái és életvalósága.

Fenyvesi Ottó e költeményeiben életművek és életrajzok részleteit regisztrálja és közvetíti, miközben saját emberi-költői pozíciójából következően a szövegek háttéréből a saját és a másik, az itt és ott relációinak bonyolult volta s még bonyolultabb összjátéka szűrődik ki, részvétel és távollét, ott-lét és az ott-ból való kilépés közötti feszültségben.¹⁰ Otthonosság és idegen-

10 N. Kovács Tímea: Utazás, szöveg: történetek és etnográfák = Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. Szerk. Biczó Gábor és Kiss Noémi. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003. 98.

egészen érezhetően és beazonosíthatóan Csáth esetében (ott a szöveg még a Csáth-napló oldalszámára is hivatkozik) vagy a Juhász Erzsébetet megidéző portréban, másutt verssorok merülnek fel vagy egy-egy szerző művének, műveinek címe.

Az intertextusok esetében két olyan körülményt kell kiemelnünk, amelyek Fenyvesi Ottó kötetének olvasásmódjára (olvashatóságára) vonatkoznak. Mindkét körülmény valamilyen módon az egybeáramlás, egybemosódás jelenségét érinti. A kötetben vannak ugyanis olyan portréalanyok, akiknek életműve sem mennyiségileg, sem jelentőségét tekintve nem emelkedik ki a vajdasági magyar irodalom kontextusából, s ennek következtében nehezen is ismerhetőek fel az életműüket megidéző intertextuális részletek. Egészen leegyszerűsítve: idézeteik felismerhetetlenül egybemosódnak a lírai én szólamaival. Egy termékenyebb egybeáramlást képviselnek viszont azok a beszédmódbeli eljárások, amikor például eldöntetlen marad, hogy az egyes szám első személyű megszólalás vajon a megszólaltatott portréalanyhoz vagy a szerzői ént reprezentáló lírai énhez köthető-e. Végso soron a megidézett és a megidéző szólamának egygyólvadásáról van itt szó, s a te-én vagy ő-én közötti distancia eltörlése egy szinte testközeli, de (jobbik esetben) nosztalgiamentes azonosulásba csap át, akár az egykori közös térség, akár a költői-irodalmi hivatás sorsközössége révén. S ami a Fenyvesi-lírából az eddigiek során is ismeretes volt, a nosztalgia ellenében mindig ott leselkedik, ugrásra készen az elidegenítő hatású ironia, mely különösen akkor hatásos, ha a költő (neo)avantgárd eszközkészletét is mozgósítja (l.: „Vége a világnak. Vége a gondolatjelnek.”, „Egy kiló paradicsom. Kettő pokol.”, „A tehén tőgyén a mindenség lakmározott”, „Szomorúságot tankol a költészet, beteg, boros, bús, lomha bácskát”, „ha majd kitör a béke (...) / elutazunk egy hidrogén molekulába / elhúzzunk a szexuális forradalomba / a tévébe, a fogyasztói társadalomba” stb.).

Ami annyit jelent, hogy Fenyvesi Ottó a *Halott vajdaságiakat olvasva* portréverseiben elszakadás és azonosság, idegenség és ismerősség megbont-hatatlanul összetett relációi között mozogva a nosztalgia és ironia, az érzelmi odatartozás és elidegenítő effektusok egymást kioltó és dinamizáló játéka által teremtett szintézist. Az, hogy e lélekvándorlás közepette véghezvitt szellemi visszatérés több hiányt, negatív érzést revelál, mint pozitívat, nem csupán a lírai én / a szerző pesszimizisztikus beállítottságával magyarázandó, hanem annak a kulturális térségnek az állapotrajzával, amelybe a lírai én a versciklus imaginációjának értelmében visszatért. „Jó volna felébredni. / Csipkerózsikának vége. / (...) Mindenhol kelet és balkán” – írja a Sáfrány-portré kapcsán (122), Podolszki József költészetének itteni elsődleges közegét pedig így jellemzi: „feketicesen néha megáll az idő (...) a jövőt még

through a few short biographical notes from the literary and cultural heritage of Vojvodina: a sequential display of portraits which are followed by the portrait of the poet himself in the form of autobiographical notes. Among the issues raised in the volume, special emphasis is laid on remembrance, tradition and relation to tradition; this last one modulates (re)reading and the author's gestures of drawing portraits. The portraits of the "dead writers of Vojvodina" take form by joining facts from their destiny (lifeworld) in this region and fragments taken from their oeuvre; they demonstrate the complexity of remembrance that summons up things past by touching upon registers and modes of creating texts, such as nostalgia, irony and intertextuality.

Keywords: Hungarian literature in Vojvodina, rereading, Ottó Fenyvesi: Halott vajdaságiakat olvasva, homeland myth, nostalgia, irony, intertextuality

Szent Száva (a vele kapcsolatos gyér magyar nyelvű irodalom, latin mintára, Szent Sabbasként vagy Szabbasként is emlegeti), családi nevén Rastko Nemanjić (1175–1235) Nemanja István (Stefan Nemanja) szerb nagyzsupán, a középkori szerb hűbéri állam megeremtőjének harmadik, legkisebb fia. Igen fiatal korában, 1192-ben, a szerzetesi életet választotta, uralkodói, állampolitikai ambíciói nem voltak, egész életében az istenfélő szellemi élet foglalkoztatta, őt tekintik az önálló szerb ortodox egyház megszervezőjének, melynek ő lett első érseke. Tevékenysége alapján ma Szent Száva a szerb közoktatás és közművelődés megeremtőjének és igazi apostolának számít. Életéről elég kevés pozitív adat maradt fenn, a középkori szerb irodalom azonban két legendával és csodatételekkel gazdag Szent Száva-életrajzzal is rendelkezik, mindkét életrajz számos változatban (kéziratban) maradt az utókorra.

Az egyik életrajz szerzője *Domentijan* (1210 körül–1264 után), aki volta-képpen Szent Száva kortársa és tanítványa volt, a másikat *Teodosije* (1246 körül–1328 körül) írta. A két életrajz szövege összefügg; az a vélemény alakult ki, hogy Teodosije Száva-életrajza Domentijan művének ismeretében íródott, bár a két mű tendenciája egymástól lényegesen különbözik. Mindkét életrajznak több kiadása is van, ezek ma nemcsak eredeti egyházi szláv nyelven, hanem modern szerb nyelvű fordításban is olvashatóak. Ezek a kiadások azonban egy-egy kéziratot vettek alapul, az egyes életrajzok kéziratainak összekiadása még nincs, továbbá a két életrajz alapos, komparatív elemzése is várat még magára. Ettől függetlenül a két szerző művéből jól lehet tanulmányozni a középkori szerb irodalom életrajzi jellegű alkotásainak szerkezetét, írásmódját, a bennük megnyilvánuló politikai és felekezeti előjelű tendenciákat.

Ennek a dolgozatnak nem célja részletekbe menően foglalkozni a két Szent Száva-életrajzzal, csupán egy mindkettőben előforduló „csoda”, Szent Száva magyarországi helyszínre lokalizált jégcsodájának szövegszerű bemutatása és kommentálása, valamint annak megvizsgálása, hogy a mindkét életrajzban szereplő időjárási csoda miként reflektálódott a későbbi szerb népköltészetben, a népi elbeszélésekben (a mondászerű prózaepikában) és a verses szövegekben. A szerb nemzeti szent halálának hétszázados évfordulója körül, a 20. század harmincas éveiben, de korábban is, számos kiadvány látott napvilágot, melyben a szerb néphagyomány és népi elbeszélések Szent Szávája életének, szerzetességének, tevékenységének számos, általában fikatív mozzanata került megfogalmazásra a nép körében.

Ezek közül a kiadványok közül, nem számítva az együgyű, alacsony színvonalú vallásbuzgalmi célú és hazafias kiadványokat, kiemelkedik Vladimir Ćorović könyve, amely a *Szent Száva a néphagyományban* címet viseli¹, s

¹ ĆOROVIC 1927.

egyben a leggazdagabb (legnagyobb számú szöveget közlő) ilyen kiadvány, értő bevezető tanulmánnyal és további irodalmat és párhuzamokat-analógiákat felsoroló jegyzetapparátussal. Abban a szerencsés helyzetben van a mai folklórkutató, hogy ehhez a kiadványhoz kapcsolódó 20. század végi kompetens szaktanulmányt is kézbe vehet, amely a Ćorović által összeválogatott szövegtörzsből eligazításul szolgál, s egyben felrajzolja a szerb Szent Száva-tradíció népköltészeti és mitológiai koordinátáit.² (A tanulmány természetesen megfelelő előmunkálatokra alapozódik.) Hangsúlyozni kell azonban, hogy a szerb folklórban kirajzolódó Szent Száva-kép sok vonatkozásban másként jeleníti meg a nemzeti szent alakját, mint a két – szerb ortodox szerzetestől származó – legendás életrajz.

Lássuk hát, hogy a népi elbeszélések szövegei alapján milyen kép fogalmazódott meg a szerb nép képzeletében. Száva részt vesz a vizek, folyók, tavak, források teremtésében, de a világ egészét nem ő teremti, csupán a világ rendjének végső megformálásában részes. A népi képzelet szerint ő teremtette a medvét, a mókust, az egeret, a halat, a farkast, a kutyát, a tetvet és a legyet, a kecskét és az özet. A méhek, a szamarak, a kancák és farkasok néhány tulajdonságának kialakításában is részes. A hagyomány időjárás-rendezői szerepet is tulajdonít neki: megállítja a szelet, a vizet hóvá változtatja, előtte kétfelé válik a tenger. Ez utóbbi Szent Száva mediátori szerepére vall a néphagyományban. Kultúrhéroszi szerepére is számos példa van Ćorović könyvében: munkára, földművelésre, állattenyésztésre, sajtkészítésre, hússzárításra oktatja a szerbeket. Megtanítja a köteles- és bocskorosmesterséget, megtanítja őket a pálinkafőzés tudományára; megáldja vagy megátkozza a kulturális vívmányok némelyikét: a bort és a pálinkát.³

Ezeknek a történeteknek egy része bibliai legendák és hiedelmek távoli lecsapódása, más szövegekben nemzetközi hiedelemmonda-szüzsék kapcsolódnak a szent személye köré, másutt a földön járó Isten és követője (a magyar legendákban és mondákban Krisztus és Szent Péter) viszontagságai jelennek meg Szent Szávához kötődve.

A jégcsoda leírása Domentijan megfogalmazásában a következő:

„A *Kegyelmes csodája*. És gyász érte őket a magyar király részéről szülőföldjük miatt. Felkérte a *Kegyelmet* az igazhívő király, az ő fivére, elküldte a magyar királyhoz, hogy enyhítse ezt a gyászt. Ő pedig fivérére hallgatva szeretettel telve elment, nagy fájdalommal telve el nyája miatt. És a magyar királyhoz érve nagy tisztelettel fogadta a király az ő tekintélye miatt. És hosszan ott maradt a királlyal a dolog helyreállítása okán. A király sok

² KARANOVIC 1985.

³ Valamennyi adat: KARANOVIC 1985.

S a meghallgatásra kész Isten meghallgatta az ő szolgáját, aki igazán hívta és hatalmas jégesővel megnyitotta az ég eresztékét, hatalmas jégdarabokkal, amilyeneket még senki nem látott az égi magasságokból aláhullani, befedvén a helyet, ahol a Kegyelmes lakása volt, de nem az egész országot. S akik vele voltak, jajveszékelve fordultak hozzá:

– Kegyelmezz nekünk, mert félelmünkben elveszünk, jóságaink közül egy sem marad; fohászodjál, hogy szűnjön meg!

S meghallgatván azok szavát, akik vele voltak, újra imába fogott, hogy szűnjön meg, s úgy is lett. S a jégeső szüntével megtöltött egy királyi edényt nagy darab jegekkel, s elküldte a nagy királynak ezekkel a szavakkal:

– Mivel te nem küldtél nekem jeget, így most én küldök neked, melyet az én őrzőm küldött az ő magasságos egeiből. És küldd el a többi szolgát is, hadd szedjenek, amennyi kell az egész királyságban.

És jöttek a király szolgái és vettek, amennyire szükségük volt, és a királyság katonái is vettek annyit, amennyi elegendő volt. És valamennyien félelemmel teltek el a csoda miatt, ami történt.”⁴

Ugyanez a történet – Szent Száva csodája a magyar királynál – Teodosije szerzetes fogalmazásában így hangzik magyarul:

„Amikor tehát eljött a magyar királyhoz, az nagy tisztelettel fogadta. Mert ez előre tudomást szerzett az emberektől, akik jöttek, hogy az érsek, aki érkezik, a szerb király fivére. Amikor a magyar király és rengeteg magyar és kun összesereglett, hogy elinduljon a szerbek országa ellen, arra gondolva, hogy ezt leigazza a maga számára, a szent az ő ellenében az igazság fegyverével készült, vagyis az istenesség szavaival, hogy megváltoztassa annak gögös gondolkozását. Ékesszóló nyelvén sok mindent elmondott annak az igazságról és a valóról és a szeretetről és azt is, hogy amit magadnak nem szeretnél, azt másnak se tedd.

És a magyar, dühösen, mint a hiúz, hajlíthatatlan cédrusfához hasonlóan gögösen viselkedett a szenttel szemben, rá sem hederítve annak szép szavaira s nem hallgatva rá, hogy térjen vissza a szeretethez. A szent, Istenben bízva, nem félemlített meg a magyar kérdésétől, melyet lerombolt.

Mivel akkor nyár volt, s mivel nagyon tüzelt a hatalmas hőség, a szent a böjtöléstől támadt szomját egy kevés borral és hideg vízzel kívánta oltani, üzent a királynak, hogy küldjön neki jeget, hogy lehűtse magát. A király pedig örömmel elküldte a szolgáját, hogy adja meg, amit kér annak, akit a szent küldött. A szolga minden jégveremben kereste a jeget, de semmit sem talált, mert a nagy napmelegtől mind elolvadt. Jelentette a királynak a maga mentségére, hogy semmit sem talált, amit odaadhatott volna:

⁴ DOMENTIJAN 2001. 253–259.

valóban Isten adta jég sokáig nem olvadt el, darabokban maradt, míg szedték mindazok, akiknek szükségük volt rá.”⁵

Szent Száva magyarországi csodájának harmadik változata „egy József trnoši ieromonach 1791-iki másolatában fenmaradt XVI. sz. elejéről való szerb rodoslov egyik magyar vonatkozásu helye”:⁶

„Sz. Szabbás maga volt a magyar királynál a békekövet, készen meghalni övéért. De a magyar király legkevésbé se akarát meghallgatni, június havában nagy forróság állván be. A magyar király pedig nevetve mondja a szentnek:

– Nagyot merészeltél hozzám jöttöddel! Már előbb is hallottam, hogy csodatevő vagy, most tehát, ha az Isten annyira hallgat rád, mutasd meg nekünk is, hogy magunk is látván, higgyük azt, amit rólad mondanak s akkor mindent megteszek akaratom szerint. Ime ma nagy a hőség, hozz le jeget az égből, hogy lehűtsük magunkat.

A szent pedig felelé, mondván:

– Kegyetlen szót ejtettél, mindamellett bízom Istenemben, hogy nem az én, hanem az ő dicsőségére és a kiöntendő vérért megadja neked kérésünkre.

És befejezván szavait visszafordult övéihez, de nem tért be a fivéréhez, hanem bement imasátorába s földre borulva, könnyek között imádkozék urához, hallgassa meg könyörgését, hogy ne vesszenek el annyian és hogy lágyuljon meg az Isten tettein és erején mosolygó király szíve. És még imádkozott, amidőn kis felhő keletkezett és rövid eső esett, a szent sátora elé, az utcára pedig az Úr nagy darab jeget bocsátott le, melyet a szent nagy ezüst tátra, azaz tep-sire tevén, átküldte a magyar királynak, azt üzenvén a küldönctől:

– Fogadd, amit látni kívántál az Istentől és többé ne kísérsd Uradat, Istenedet, de teljes szívedből add át magadat neki és szolgájának.

A király látván a jeget, hitt és mindent megtett, a szent akarata szerint és békét kötöttek és lemondott az ő latin eretnokségéről és Szt. **Sabbas** érsek felkente őt az olajjal azon a helyen, ahol ma a szentkovili monostor temploma áll a Bácskában. A mieink azt írják, hogy István volt, aki azután üdvözült és szent lett a magyar földön. És így aztán széjjelment a két István király, dicsőítvén és dicsérvén a Krisztus Istent, aki ilyen hatalmat adott az embereknek. A szent neve pedig igen nagyon elhíresedett.”⁷

Szent Száva magyarországi (jég)csodájának negyedik általam ismert publikált változata a kaboli monostor alapításával kapcsolatos néphagyomány alapján kerül lejegyzésre és publikálásra. A bácskai, kaboli ortodox monos-

⁵ TEODOSIJE 1992. 147–150.

⁶ HODINKA 1916. 484.

⁷ HODINKA 1916. 484–486.

melyben a szereplő személyek ugyan továbbra is megőrződtek (Szent Száva és a magyar király), de újabbak is felbukkannak (a királyné és a kis trónörökös), akikről a kiinduló változatban nincs szó. Egészen más továbbá az alapszituáció, amely a jégcsodát kiváltja, továbbá a magyar király itt már a kérelmező szerepében fordul a szenthez, nem pedig gögös zsarnokként, mint Teodosije változatában.

Hogy egy Szent Száva-életrajzban csodák fordulnak elő, illetőleg ilyenek megfogalmazásra kerülnek a szerzőktől, az természetes a műfaj, a hagiográfia jellemzőinek ismeretében. Erről írja Klaniczay Gábor: „A szentek kultuszának központi eleme volt a közbenjáró, csodatévő képességükbe vetett hit: épp e csodák igazolták a hívők szemében a szent státust. E csodák egy része, melyeket a szentek életükben vittek végbe (pontosabban fogalmazva: melyek az ő közbenjárásukra történtek), bekerültek a szentek életírásába, legendájába s annak egyik legfontosabb alkotóelemét jelentették.”¹¹ E mondatok pontosan ráillenek a Szent Száva életrajzában bemutatott csodákra, s különösen a magyarországi jégcsodára, mely ennek a dolgozatnak tárgyát képezi. Klaniczay Gábor arról is beszél, hogy a szentek csodáinak nagyobb része haláluk után történik, sírjuknál, illetve földi maradványainál, vagyis relikviáiknál, ez a leírás is pontosan ráillik a Szent Száva halála utáni csodáira. Ezek a csodák azonban nem képezik ennek a dolgozatnak vizsgálati tárgyát, bár azzal kapcsolatban is említhetőek magyar vonatkozások.¹²

A két Szent Száva-életrajzzal kapcsolatos szerb filológia annak is utána nézett, hogy a jégcsoda motívuma honnan eredeztethető, vagyis Domentijan milyen modellt követett, amikor a szerb nemzeti szent életírásába belekomponálta a rekkenő nyári hőségben kiváltott jégesőt, mint isteni közbeavatkozásként realizálódott jégcsodát. A motívum forrását Mózes II. könyvében lelték meg. Az előképként azonosítható bibliai hely így hangzik: „Az Úr így szólt Mózeshez: Nyújtsd ki a kezed az ég felé, hogy jégeső hulljon Egyiptom egész földjén az emberekre, az állatokra és mindenre, ami egész Egyiptomban a mezőn nő. Mózes az ég felé lendítette botját, erre az Úr mennydörgést hallatott és jégesőt hullatott. Villám csapkodta a földet, s az Úr szörnyű jég-

¹¹ MAMŰL III. (2005) 469. (Klaniczay Gábor *hagiográfia* címszavából.)

¹² A Szent Száva sírja körüli csodákról beszél, Marnavits alapján, s utal azokra a szerbiai és bulgáriai mozgalmakra, melyek Szent Száva képével zászlóikon Zsigmond erdélyi fejedelem és Mihály oláh vajda felé keresték a kapcsolatot a török elleni harcban, valamint itt van szó Szinán pasa sorsáról is, aki Szt. Száva köztiszteletben álló tetemét sírjából kidobatta, majd máglyán elégettette, de a hiedelem szerint a csodatévő szent bosszúja elérte: Szinán Zsigmond sokkal kisebb serege megszalasztotta, s maga Szinán is majdnem a mocsárba fulladt. Lásd: RASSOVSKY 1931. 20–22. és ČAJKANOVIC 1939. 135–137. (21–23.)

*Az elsődleges kaboli monostor fantáziaképe,
háttérben a magyar sereg sátortáborával (Forrás: ĐORĐEVIĆ 1891)*

Istvánnal vele volt a fivére, Szabbás érsek is, aki békítés végett jött, mivel mindenütt híre volt, nem mint fejedelemnek és a király fivérének (és) érseknek, hanem Isten az ő nagy kegyelméből maga megdicsőítette őt fáradalmiért és alázatosságáért, mert mindent, amit kért, akárcsak Mózes, sőt többet is kapott az írás szerint: Csodás az Isten az ő szenteiben. Sz. Szabbas maga volt a magyar királynál a békekövet, készen meghalni övéért.¹⁵

(Mint látható, a magyar király neve ebben a szövegben sem szerepel, viszont a szerb király neve István, a fordító Hodinka Antal így nevezte a magyar szövegben Stefan Nemanjićot, vagyis Stefan Prvovenčanit [Elsőnek megkoronázott Istvánt]. A szerb királyok és nagyzsupánok gyakori Stefan [magyar szövegben István] névhasználatával kapcsolatban érdemes idézni egyik magyar művelődéstörténész: „Végezetül pedig a szerb Nemanjadinasztia szentjei azért érdemelnek különös figyelmet, mert ezek esetében a magyar modell – s az István név – közvetlen átvételét figyelhetjük meg. Itt sem hiányoznak a dinasztikus kötelékek: Vak Béla felesége Nemanja Ilona. A XII. század második felében uralkodó Nemanja István nagyzsupán kultuszát a legidősebb fiút, Vukánt az öröklésből kiszorító két ifjabb testvér, István [1196–1228: 1217-től a pápától elnyert királyi koronával uralkodik] és a Száva néven érsekké és egyházszerzővé lett Rastko alapozza meg, mindketten maguk írnak legendát szent életü apjukról. Haláluk után őket kettőjüket is a szentek sorába emelték az utódok, akárcsak több későbbi Nemanja-uralkodót, herceget – mintha a lehető legpontosabban reprodukálni kívánták volna István–Imre–Gellért államalapító triászát.”¹⁶)

A negyedik, Szent Száva magyarországi jégcsodáját elmondó szövegünk, amely egyébként kései és nem hagiográfiai irodalmi alkotás, hanem „a hagyományból” származik, ahogy a kaboli ortodox monostor történetét megíró Miron Đorđević minősíti, a magyar királyt már néven nevezi, s András királyként beszél róla, igaz, ezt nem mondja meg, hogy hányadik Andrásról van szó. A „hagyományból feljegyzett” – egyébként szimpatikus – történet előtt a monostor történetének írója a maga szavaival foglalja össze azokat a körülményeket, amelyek a szerb nemzeti szent és a magyar király találkozását megelőzték. Ezt érdemes idézni, annál is inkább, mert mindaz, ami ebben olvasható, voltaképpen legenda, melyet a szerb kutatás gyakorlatilag megcáfolt. Íme Miron Đorđević kommentárja:

„Abban az időben a magyarok országában II. András magyar király uralkodott. Ez a király, aki szigorú római katolikus volt, hallván, hogy Szent Száva tiszta ortodox szertartás szerint koronázta szerb királlyá Istvánt, sértve

¹⁵ HODINKA 1916. 484.

¹⁶ KLANICZAY 1986. 29.

Száva által, ortodox szertartás szerinti) megkoronázása miatt. Alaposan okadatolt tanulmányában először áttekinti azokat a (nemcsak szerb) történelmi elképzeléseket, amelyek a magyar király István újbóli megkoronázásával kapcsolatos szerbiai hadjáratáról szólnak. Szemléjének az az eredménye, hogy a szerb történelemtől szóló korai művek ilyesmit nem emlegetnek, a későbbiek azonban igen; vannak olyanok is, amelyek bő fantáziával a részletekről is beszámolnak; ezek a művek főleg a 19. század második felében születtek. A források után nyomozva Stanojević eljut a két középkori szerb hagiográfushoz, Domentijanhoz és Teodosijéhoz, de megállapítja, hogy ezek a magyar király nevét sem írják le, tehát vélt ismereteiket föltehetően a néphagyományra alapozták.

Ezután igazi történészhez méltóan keresi a megbízható forrásokat, s a következő alapvető megállapításokat teszi: „Az eredmények szerint, amelyek ma elfogadottnak számítanak a tudományban, Elsőnek megkoronázott Istvánt csak egyszer koronázták meg, 1217 őszén, mégpedig a Rómából kapott koronával a pápai legátus által.”¹⁹ Másik végkövetkeztetése ugyancsak alapvető: „Mindennek alapján biztos, hogy II. András magyar király István királlyá koronázására, melyet 1217-ben a pápai legátus végzett, semmilyen módon, tehát katonai beavatkozással sem reagált, egyszerűen azért, mert abban az időben nem volt Magyarországon, s annak kapcsán és abból az alkalmából maga Szent Száva, aki abban az időben nem volt Szerbiában, ugyan csak nem csinálhatott semmit és nem jöhetett Magyarországra.”²⁰ Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy miként a szerb nemzeti szent jégsodája, ugyanúgy Száva és András találkozása és „béketárgyalásai” is fikció, amely Szent Száva kultuszának előmozdítása és elterjesztése funkciójában került megfogalmazásra a két középkori szerb hagiográfus művében, majd a későbbi századokban a történet tovább bővült, s nyilván elsősorban egyházi hatásra csapódott le például a kaboli szerb ortodox monostor alapításlegendájában.

Szent Sabbas (Száva) életével, tevékenységével s főleg legendájával egy magyar munka is foglalkozik.²¹ Rassovszky Kálmán műve elsősorban Marnavits Tomco János (a latin eredetiben: Ioannes Tomco Marnavitio, Veselin Čajkanović „visszaállított” névváltozata szerint: Ivan Tomko Mrnavić²²) latin nyelvű Szent Száva-életrajza (Vita s. Sabbae episcopi) alapján vizsgálja a szerb nemzeti szent szerepét Szerbia középkori történelmében, tárgyalja

¹⁹ STANOJEVIĆ 1934. 121.

²⁰ STANOJEVIĆ 1934. 124.

²¹ RASSOVSKY 1931. A műre Pastyik Cászló barátom hívta fel figyelmemet, s a róla készült fénymásolatot is neki köszönöm.

²² ČAJKANOVIC 1939.

rült elérnie, hogy a szerbek Rómához csatlakozzanak. Nem elképzelhetetlen, hogy – tennem hozzá – a két szerb Száva-életrajz szerzője azoknak a valószínű néphagyományoknak alapján beszélt szövegében a magyar király Szerbia ellen tervezett és vezetett hadjáratáról, amely még Imre király Szerbia ellen vezetett 1201–1202-es hadjáratainak emlékét őrizte. Hogy a két középkori szerb szerzetes írónak nem voltak megbízható történelmi ismeretei, arról Stanojević is ír: „Nagyon fontos tény, hogy sem Domentijan, sem Teodosije nem említi a magyar király nevét, aki megtámadta volt Szerbiát, s akihez Szent Száva ment, ami világosan mutatja, hogy ők ezekről az eseményekről milyen keveset tudtak és értesüléseik milyen hiányosak voltak.”²⁶

Úgy tűnik, Rassovszky történeti tényként kezeli, hogy Szent Szávának része volt a II. Andrással kialakult konfliktus elhárításában, ugyanis ezt írja: „Közbenjárására sikerült ugyanis a II. Endre királyunknak Szerbia ellen tervezett háborúját elhárítani.”²⁷ Előtte azonban így rajzolja fel a történelmi helyzetet: „Szt. Sabbasnak a görög-keleti vallás érdekében kifejtett tevékenysége nagy hatással volt a szerb nép lelkiületére és azt eredményezte, hogy a keleti egyház erős gyökeret vert a szerb földön. Ezen ténnyel szemben jellemző, hogy István, vagy nagyravágyásból, vagy olasz származású második neje rábeszélésére, miként apja egykor, szintén Róma felé tekintgetett s a pápához folyamodott királyi címért. Az éppen akkor Szentföldön járt II. Endre királyunk nem gátolhatta meg e kérés teljesítését, mire a pápa 1217-ben követe által Istvánt királlyá koronáztatta. Azonban a nyugati egyház pártolása s a római pápa követe által történt megkoronáztatása által István népszerűtlenné lett. Hazánk felől is háborús veszély fenyegette. A népével meghasonlott király tehát végzetessé válható helyzetében ismét öccséhez, Sabbashoz fordult, kit már e közben (1221-ben) Nicaeaban a keleti egyház patriarchája, Germanos, Szerbia érsekévé szentelt. Sabbas bátyját, Istvánt 1222-ben, a byzanci császártól hozott koronával királlyá koronázta. A koronázás alkalmából a király Sabbas érseknek hangosan utána mondta a keleti egyház hitvallását. Csak ezen keleti hitvallás letételétől kezdve tekintették szerb alattvalói Istvánt valóban először megkoronázott királyuknak, mintegy jelezve, hogy a római pápa követétől történt koronáztatása érvénytelen.”²⁸

Ezt követően közli Hodinka Antal fordításában a 16. századi orosz kézirat alapján fennmaradt legendát Sabbas látogatásáról a magyar király táborában „a Duna másik partján, ahol ma a szentkovili monostor van a Bácskában”. S mint tudjuk, abban a szövegben van (miként korábban Domentijan és

²⁶ STANOJEVIĆ 1934. 122.

²⁷ RASSOVSKY 1931. 34.

²⁸ RASSOVSKY 1931. 33–34.

*Drugi Ilija javio si se
Grad s neba molitvom sveo si kao on oganj
I ovima cara udivivši užasnuo si
Neprijatelj car ugarski
Na otačastvo tvoje ustavši,
Tvojim rečima od svireposti svoje odusta
Diveći se u tebi prisutnoj svetosti,
I raskajavši se, vrati se,
A gradni led ljubeći govoraše:
Divan je Bog u svetima svojim.³⁰*

E szöveg magyar fordítása:

*Második Illésként jelentél meg
Imával hoztad le a jeget az égből, mint ő a tüzet
Ezzel a királyt csodálni és rettegni láttad
Az ellenséges magyar király
Hazád ellenében indult
Szavaidra kegyetlenségétől visszalépett
Szentséges valódat csodálva
S lépését megbánva visszatért,
Az égből jött jeget csókolva mondta:
Csodás az Isten az ő szentjeiben.*

A szerb népdalokban (verses epikában) is felbukkan a jégcsoda motívuma:

*Boga mole i Svetoga Savu
Da im pusti dažda iz oblaka
I orosi careve drumove,
Da se vojska careva ne praši
I u vojski veliki vezire.
Istom oni u riječi biše,
Dunu oluj ispred sunca jarkog,
Više njih se sunce pomračilo,
A pod njima zemlja se zatrese.
Bije ljuto tuča iz oblaka,
Po poljani svu carevu vojsku.³¹*

³⁰ BOŽIĆ 1979. 392.

³¹ BOŽIĆ 1979. 393–394.

tatóinak kellene elvégezniük. Példák vannak a szerb prózaepikában is, ezek közül is bemutatok egyet:

A *Szent Száva és a királyfi* című népi elbeszélésben³³ arról van szó, hogy Száva harmincöt évig a pusztában élt, a világtól távol. A remeteéletet felhagyva a betegeket és elesetteket kezdte gyógyítani. Akkoriban megbetegedett egy király fia, s a király a szent gyógyító hírére hallva magához hívatta. Száva azt válaszolta, hogy oda nem mehet. Mivel a király úgy vélte, hogy a királyfit nem tudja meggyógyítani, azért nem akar jönni, a következőt üzentte neki:

„Ha Szent Száva olyan nagy orvos, teremtsen Péter napja körül két tehernyi havat és azt küldje el néki, s akkor elismeri, hogy Isten embere és az emberek orvosa. Szent Száva akkor éppen a tengeren hajózott, s mikor hallotta a király üzenetét, keresztet vetett a tengerre, mire az hóvá változott, s a havat elküldte a királynak. Amikor a király látta a havat Péter-nap körül, megparancsolta, hogy rögtön vezessék hozzá a szentet, vagy pedig mindazokat kardélre hányja, akik a havat hozták. Erre a szent elment a királyi udvarba . . .”³⁴ A történet folytatása nem érdekes e dolgozat témája szempontjából, szemmel látható viszont a hasonlóság a kaboli szerb ortodox monostor alapításlegendájában olvasható történettel.

A szerb prózaepika kapcsán is ugyanaz mondható el, mint a verses epika kapcsán: nyilván további bogarászással, végigolvasva az összes Szent Száva-témájú szerb kiadványt, további szövegekre vagy fragmentumokra (mint a fentebb bemutatott) lehetne bukkanni, ami az ebben a dolgozatban nyomozott motívum közvetlen párhuzamait vagy pedig rokon paraleleket reprezentálna.

Megemlíthető végül, hogy a jégcsináló Szent Száva hagyománya nemcsak a szerb epikus költészetben (verses és prózaepikában) jelenik meg, hanem proveriális nyomokat is kimutattak. Egy proverbium így hangzik: „*Sveti Sava Dunav zamrzava*”³⁵, vagyis *Szent Száva fagyasztja be a Dunát*. Ivan Božić azonban felteszi a kérdést, hogy ez a proverbium nem inkább Szent Száva ünnepnapjával (január 14.) kapcsolatos-e, hisz általában ez az esztendő leghidegebb időszaka?

³³ ČOROVIĆ 1927. 71. No 23.

³⁴ ČOROVIĆ 1927. 71.

³⁵ BOŽIĆ 1979. 393.

SAINT SABBA'S (SAVA'S) MIRACLE IN HUNGARY

The pathway of a motif from the Bible to hagiography and its folklorization in Serbian folk-poetry

The study looks at the ice miracle in Hungary presented in the biography of Saint Sava by his two mediaeval biographers Domentian and Theodosius. In addition to these texts the author also examines two other versions, which demonstrate that the ice miracle in Hungary engrossed the attention of Serbian folk tradition not only in the Middle Ages but later in the 16th and the 18th century as well. The last version of the legend relates the ice miracle of the Serbian Saint to the foundation legend of the Serbian Orthodox Monastery, Kovilj (in Bácska). The study traces back the motif of the ice miracle to biblical antecedents, and it also studies the relations between the (mediaeval) states of Hungary and Serbia because the ice miracle in all its four versions was composed within this context. Finally, the study sets forth those pieces of Serbian folk art (folk songs and proverbs) which were based on St. Sava's ice miracle and have been preserved by folk tradition.

Keywords: Saint Sava, Domentian, Theodosius, ice miracle, mediaeval Hungarian – Serbian interstate relations, biblical motives in hagiography and in folk poetry, the foundation legend of the Orthodox Monastery, Kovilj

Érdekesek voltak az egyes pályakezdekések a lapban.

A második világháború után jelentkező ifjú nemzedék tagjai közül az *Ifjúság Szava* első „fiatal tehetségként” Pap Józsefről adott hírt (akkor még a szabadkai gimnázium 8. b osztályának tanulójáról) egy fénykép kíséretében.³ Az írás apropója az volt, hogy Pap József *Fény a ködben* című novellájával második díjat nyert a *Híd* irodalmi pályázatán.⁴ Terveiről szólva elmondta, hogy agronómus lesz [!], mert az felel meg legjobban az egyéniségének, és arra érez hivatást.⁵ Ugyanakkor az irodalomban elbeszéléseket szeretne írni, hogy „bennük feltárja a parasztság problémáit, és új helyzetét a népi államban”.⁶ Furcsa, de igaz: azon kívül, hogy bemutatta, Pap Józseftől az *Ifjúság Szava* egyetlen írást sem közölt!⁷

Fehér Ferenc 1946 februárjában még az iskolapadban ült (a szabadkai gimnázium 5. osztályában), amikor a lap szerkesztősége a *Levelesláda* rovatban az alábbiakat válaszolta beküldött, *Ifjúság forrása* című népmesefordítására: „Van benned fordítói készség, néhány helyen ugyan van a magyar szövegben magyartalanság, mert ragaszkodtál a szerb szöveghez. Figyelemmel és gyakorlattal azonban az ilyesmit ki lehet küszöbölni.”⁸ Valamivel később ezt üzenték neki: „Írd meg nekünk, volna-e kedved fordítani azt, amit mi elküldenénk neked e célból. Hangsúlyozzuk még egyszer: érdemes fordítással foglalkoznod, mert látszik az errevaló készséged.”⁹ E bátorítások nyomán indult el a lapban 1946 áprilisában Fehér Ferenc előbb műfordítói, majd kilombosodó költői pályafutása.¹⁰

Petkovics Kálmán, a csantavéri kovácsinas (ahogyan büszkén hirdette a lap), 1947 májusában költőként¹¹ (és a lap tudósítójaként) tűnt fel, azt tartották róla, hogy „tehetsége fejlődőképes, még nagyon sok értékes írást, jó elbeszélést” várnak tőle.¹² Petkovics így verselt:

„Az árbócon büszke zászlókat
Lenget a tavaszi szél...
Az ifjak, s lányok tekintete
Boldogabb jövőről beszél.

³ *Ifjúság Szava*, 1946. nov. 24.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ *Ifjúság Szava*, 1946. febr. 2.

⁹ *Ifjúság Szava*, 1946. febr. 23.

¹⁰ Fehér Ferenc: *A varjú és a rák*. *Ifjúság Szava*, 1946. ápr. 9.

¹¹ *Ifjúság Szava*, 1947. máj. 31.

¹² *Ifjúság Szava*, 1950. jún. 24.

ezzel a számmal elindult”.²³ S valóban így volt: a lap ettől kezdve folyamatosan figyelemmel kísérte, ismertette és népszerűsítette a folyóirat számait, különkiadványait, akcióit. 1946 januárjában keretes hirdetésben olvassuk a lapban: „Minden Magyar Népi Ifjúsági Szervezet fizessen elő a HÍD-ra! Legyen a HÍD a nevelőmunkához szükséges anyag egyik forrása!”²⁴

1946 júniusában meghirdette a *Híd* tizenhárom különkiadványát, volta-képpen a folyóirat népszerű füzet sorozatát, amelyben többek között helyet kapott egy szerb–magyar szótár, egy szabadságdal-gyűjtemény, színdarabok, továbbá Kalinyin *Miért erős a szovjetállam?* és Gorkij *Igy tanultam én* című munkája.²⁵

1947 júliusában a *Híd* irodalmi pályázatáról adott hírt az *Ifjúság Szava* az alábbi magyarázattal: „A jugoszláviai magyar irodalom fellegvára, a Híd újabb irodalmi pályázatot hirdet. A pályadíj újabb serkentője lesz irodalmi életünknek, amely a felszabadulás utáni két évben igen jelentős eredményeket mutatott fel. Nemcsak, hogy megnagyobbodott az írók, költők és az olvasók száma, de az irodalom és a közösség viszonya is megváltozott. [...] Az elmúlt Híd-pályázaton is igen sok ifjú tette próbára tehetségét, s meg kell mondanunk, nem minden eredmény nélkül. Az új pályadíj még nagyobb lehetőségeket nyújt ifjú íróinknak, még szélesebb távlatokat nyit előttük. A pályadíjak felemelt összege is azt célozza, hogy minél többen vegyenek részt íróink ezen a pályázaton, hogy minél többen fejezzék ki a körülöttünk zajló életet az igazmondás, a valóság látás, a művészi realizmus eszközeivel.”²⁶

A Híd könyvek sorozat kötetei közül az *Ifjúság Szava* részletes ismertetőt közölt Bogdan Stojisavljević *Kína földje és népe* című kötetéről²⁷, P. L. Gyergyevszki: *Miért változik az időjárás?* című munkájáról²⁸ stb.

A két szerkesztőség kapcsolatára utal az a körülmény is, hogy több olyan munkatárs is volt, aki mindkét helyen közölte írásait. Így Major Nándor, Hatala Zoltán, Fehér Ferenc, Gál László, Laták István, Brindza Károly, Ács Károly, Petkovics Kálmán, Borús Erzsébet, Sinkó Ervin, Borbély János, Bori Imre, Gellér Tibor és mások. Sebestyén Mátyás, az *Ifjúság Szava* munkatársa például *Induló élet* című novellájával 1947-ben harmadik díjat nyert a folyóirat novellapályázatán.²⁹

²³ Uo.

²⁴ *Ifjúság Szava*, 1946. jan. 5.

²⁵ *Ifjúság Szava*, 1946. jún. 4.

²⁶ *Ifjúság Szava*, 1947. júl. 12.

²⁷ *Ifjúság Szava*, 1949. jún. 11.

²⁸ *Ifjúság Szava*, 1949. jún. 4.

²⁹ *Ifjúság Szava*, 1947. nov. 22.

áprilisi számát fiatalok írták. Belőle közöljük ezt a két verset.”³⁵ Fölöttébb furcsa és meglepő volt a szerkesztőség e visszafogott és tartózkodó hozzáállása, de mindössze egy hétre rá már kiderült, mi is áll mögötte. Egy alá nem írt, első oldalon közölt írásban zárkózott el a fiatal hidasoktól, mondván, hogy „nem ez az új nemzedék hangja”.³⁶ S tette ezt annak ellenére, hogy tudta: maga ellen szól, hiszen jórészt saját munkatársainak „hangja” ellen zárkózott, határolódott el, amelyet a fiatalok korábban az *Ifjúság Szavában* hallattak! Lehet, hogy ezt a szerkesztőség kényszerből tette, politikai nyomásgyakorlást is sejthetni az írás mögött, de mindenképpen meglepő, éles, sőt sértő volt a reagálása. Még akkor is, ha tudjuk, hogy más lapok is bírálták vagy elmarasztalták a fiatalok fellépését.

A többi között ezt olvasom: „Mi határozottan kijelentjük, hogy nem ez az új nemzedék hangja. Akkor is ezt írjuk, ha megállapításunk az áprilisi Hídnak csak öt szerzőjére vonatkozik.

Az áprilisi Híd ifjúságunk meghamisított hangját adja. Már a bevezető cikkben zsákbamacskát kap az olvasó. El kell olvasni az első elbeszélést, vagy az utána következő verseket, és rögtön kiábrándulunk az egészből. Ezekben szó sincs a szocializmust építő fiatalok hangjáról. Kamasz-öreges beteges hangja szólít bennünket.”³⁷

Az *Ifjúság Szava* ezt követően 1950 júniusában tért vissza a témához, amikor Sinkó Ervin Újvidéken értekezletet tartott a fiatal írókkal (a fiatal hidasokkal), amelyen „nemcsak a fiatalokat érintő problémák kerültek szóba, hanem általános magyar kultúrpolitikai kérdések is”.³⁸ Természetesen szóba került a folyóirat nagy vitát kiváltó áprilisi száma is. A megbeszélés első részében Sinkó az áprilisi *Hiddal* kapcsolatosan fejtette ki véleményét, a másodikban pedig a fiatal írók mondták el véleményüket.³⁹ Sinkó igen taktikus volt, részben megértő is a fiatalokkal szemben, igyekezett higgadtan fogalmazni, és a fiatal írókkal való találkozása a kedélyek csillapítását szolgálta.

Érdeemes kiragadni néhány érdekesebb részletet Sinkó meglátásából. Először is Sinkó a nemzedékek konfliktusát, a „fiatalok” és az „öreges” harcát kísérelte meg leszerelni, mondván, hogy hazánkban „nem állnak egymással szemben nemzedékek, nem állnak szemben a fiatalok és öregesek. Az »öregesek«, akik a szocializmust építik: forradalmárok, de forradalmárok a szocializmust építő fiatalok is. Akik pedig ellene vannak a szocializmus építésének, azok – ellenségeink. Semmilyen harcnak nálunk, öregesek és fiatalok

³⁵ Uo.

³⁶ *Nem ez az új nemzedék hangja. Ifjúság Szava*, 1950. máj. 13.

³⁷ Uo.

³⁸ *A Híd áprilisi számáról. Ifjúság Szava*, 1950. jún. 24.

³⁹ Uo.

Éppen ezért – a témám szabta keret miatt – nem térhetek ki annak minden részletére, de az alábbiakban ismertetem a vita főbb vonulatait.

A legkorábban (még 1950 áprilisában), és tegyük hozzá: a legdurvább módon, a *7 Nap* reagált a fiatal hidások felállítására, méghozzá úgy, hogy Bogdánfi Sándor „*Így indultok ti...*” címmel (A „Pionír HÍD áprilisi szám”-a) csaknem egy egész oldalon át gúnyolódott a fiatal nemzedék tagjaival, sértő versikékkal és ironikus prózával.⁵² Ugyancsak kemény és kíméletlen volt Rehák László is a *Magyar Szóban*, aki 1950 májusában *Az új nemzedék hangja?* címmel több folytatásban ostromozta a fiatalokat.⁵³ Rehák „szemináriumi dolgozatoknak” minősítette a megjelent tanulmányokat, a többi írást pedig színvonalon alulinak.⁵⁴

Rehák szerint az, amit a fiatalok produkáltak, nem az „új nemzedék hangja”, hanem „a rezignáltság, elesettségek borulató, síró, jajongó hangja”.⁵⁵ Miután sorra vette a negatív példákat és a kifogásolható írásokat a folyóiratban, Rehák leszögezte: „Mit mond az ifjúsági Híd hangja? Azt, hogy a Hídnak nem kellene ilyen hangjának lennie. Akkor sem, ha mint közönséges Híd jelenik meg, akkor sem, ha mint »ifjúsági Híd« jelenik meg.”⁵⁶

Ugyancsak 1950 májusában Gál László értekezett az „eltévedt fiatalok”-ról.⁵⁷ Ő nagyjából két csoportra osztotta őket. Az elsőbe tartoztak a „legcsillogóbb íráskészségűek”, de Fehér Ferenc, Borús Erzsébet, Tomán László, Németh István szerint nem tisztázták a költészet és a valóság kapcsolatát, azaz nem tudják, „hogyan mi a különbség a részizgagság és az igazság egésze között”. Miután ezt írásában hosszasan, példákkal alátámasztva kifejtette, szolt a többiekéről is: Galamb Jánosról, Major Nándorról, Hatala Zoltánról és Petkovics Kálmánról, akik ugyan „másképp látják a világot” mint Fehérék, de náluk „az íráskészséggel vannak még bajok”.⁵⁸ Egészében véve azonban Gál László leszögezte, hogy ifjúsági irodalmunk „biztató és fejlődőképes”.⁵⁹

Ezekre a támadásokra a fiatalok közül először Bori Imre válaszolt a *Magyar Szóban* 1950 júniusában, feltárva a nyilvánosság előtt, hogy voltaképpen nemzedéki konfliktusról van szó, illetve irodalomszemléleti különbségekről.⁶⁰ Bori leszögezte, hogy „a hozzászólók egy álláspont, egy nemzedék

⁵² *7 Nap*, 1950. ápr. 10.

⁵³ Rehák László: *Az új nemzedék hangja? Magyar Szó*, 1950. máj. 11., 12., 13.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Gál László: *Eltévedt fiatalok. Dolgozók*, 1950. máj. 19.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Bori Imre: *Válasz. Magyar Szó*, 1950. jún. 4., 5.

azt, hogy két-három ember (leginkább hozzá nem értő ember) döntő szerepre tegyen szert irodalmunkban. [...] Lesz-e demokrácia abban az irodalomban, amelyben ketten-hárman fel akarnak számolni egy-egy író-nemzedéket? Aligha. Az ilyen irodalompolitikának megbocsáthatatlanok a bűnei.”⁶⁵

A vitába bekapcsolódó Bogdánfi Sándor szükségesnek tartotta elmondani, hogy az „öregek” és a „fiatalok” között világnézeti különbségek vannak, ám sehogyan sem beszélhetünk egy írónemzedék elhallgattatásáról (mint azt Tomán írja), hiszen eddig is volt s most is van közlési lehetőségük meg lehetőségük a nyilvános szereplésre.⁶⁶

Bálint István *Merész szólalomok a szólamirodalomról* címmel a *Magyar Szóban* írta meg az irodalmi vitával kapcsolatos észrevételeit.⁶⁷ Bálint szerint itt világnézeti kérdésekről van szó, továbbá a fiatal írók „véd- és dacszövetségéről”, amelyet Bori Imre, Fehér Ferenc és Tomán László hozott létre. Meg is vádolta őket, hogy ez a dacszövetség „nem szolgálta a fiatal írók ügyét”, sőt, „a maga számára monopolizálta az *Iffúság Szavát*, gátolta az új tehetségek jelentkezését”.⁶⁸

A vitában Fehér Ferenc is szót kért. 1951 májusában a *Magyar Szóban* Bálint István vádjait cáfolta, miközben találóan fogalmazta meg, hogy a fiatal hidások jelentkezése voltaképpen „a szovjet bürokratizmus maradványait vedlő irodalmi életünk minden gátlást elsöprő új szele”.⁶⁹

Ehhez csatlakozott Bori Imre is, aki megerősítette, hogy itt világnézeti különbségekről van szó, a dogmatista irodalomszemlélettel való szembe- szegülésről.⁷⁰ „Nagyon jól tudjuk, miért nincs nagy szovjet irodalom, miért vannak a mi kis vajdasági magyar irodalmunkban is olyan gyenge alkotások. A szólamköltészet csak egyik megnyilvánulása ennek az általános tünetnek. Azért, mert sohasem az élet, a társadalom volt mérvadó, hanem az elmélet, a »jövőbe látás parancsa«. [...] A szólamköltészet, ami végeredményben a hazugság költészete, kétségtelen kortünet. [...] A proletkulton nevelődött irányító embereink azt az irányzatot követelték meg az íróktól is. Az ilyen irodalom a légvárak irodalma, felhőbe épített várakat az írókkal [...] és a valósággal nemigen törődik. [...] Az írók [...] a napi pártfeladatok szemszögéből írnak rossz iskolai dolgozatokat. Termésünk nagy része ilyen rossz iskolai dolgozatokból áll, különböző szépenhangzó címekre írva: testvériség–egy-

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Bogdánfi Sándor: *Irodalom és világnézet. Magyar Szó*, 1951. ápr. 22.

⁶⁷ Bálint István: *Merész szólalomok a szólamirodalomról. Magyar Szó*, 1951. máj. 4.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Fehér Ferenc: *A „monopolizálás” – ahogy én látom... Magyar Szó*, 1951. máj. 8.

⁷⁰ Bori Imre: *Mondjunk néhány szót az „író jövőbe néző szeméről” is! Magyar Szó*, 1951. máj. 12.

határozását a szocializmusban. [...] A demokratizálódás nem jelenti és nem is jelentheti azt, hogy irodalmunkban »szabad a vásár«, és most már felesleges örködni irodalmi életünk egysége felett, hogy hallgatólagosan tudomásul kell venni a negatív jelenségeket, és napirendre kell térni felettük!”⁷⁵

A vajdasági magyar irodalom legnagyobb mulasztásaként B. Szabó a kritika hiányát nevezte meg, mondván, hogy sok vitás irodalmi kérdés megoldódott volna, ha irodalomkritikánk idejében reagál a jelenségekre, és idejében szembeszáll a tévelygésekkel.⁷⁶ Írásában helyesen mutat rá az irodalmi dilettantizmus kiszolgálóira, a lapokra és folyóiratokra, amelyek kellő kritika nélkül gyakran „műkedvelő” írók/költők alkotásait közölték, és az igényes irodalmi alkotások helyett hagyták elszaporodni a „tárcairodalmat”.⁷⁷ Ha valaki időben elemezte volna a lapok és folyóiratok irodalmi oldalait és rovatait, akkor már korábban napirendre kerültek volna ezek a kérdések.⁷⁸

Végezetül, a fiatal írók körül kialakult vitát is B. Szabó György összegezte 1951 májusában, Herceg Jánoshoz intézett levelében.⁷⁹ Nézete szerint a két szemben álló írói csoportot nem világnézeti különbségek választják el egymástól.⁸⁰ Kifejtette, hogy az irodalmi vita nem jutott el a vajdasági magyar irodalom lényeges kérdéseinek felvetéséig, sem pedig az alapvető problémák tisztázásáig, hanem csak elmélyítette az ellentéteket írók és irodalmi csoportosulások között.⁸¹ Védelembe is vette a fiatalokat, mondván, hogy „káros és helytelen egy tehetséges írókból álló irodalmi csoportot irodalmunk első számú ellenségének kikiáltani”.⁸² „Senki se vonja kétségbe, hogy a fiatalok új hangot hoztak irodalmunkba. De ez az új szabadabb fel fogás az irodalom és a művészet kérdéseiben a demokratizálódás első jelentősebb irodalmi visszhangja is volt. A fiatalok fellépése és irodalmi életünk demokratizálódásának a folyamata szorosan egybeesett. Az új írói szemlélet ennek a jelentős társadalmi átalakulásnak egyik irodalmi következménye. [...] Irodalmi életünk demokratizálódása elválaszthatatlan társadalmi életünk demokratizálásától.”⁸³

A vitából adódóan B. Szabó előrevetítette a vajdasági magyar írókra váró feladatokat is. Többek között azt, hogy meg kell vitatni a könyvkiadás kérdé-

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ B. Szabó György: *Levél Herceg Jánosnak*. *Magyar Szó*, 1951. máj. 20.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

realizmus néven ismert sztálinista találmány), de talán leginkább az idézte elő ellenszenvünket, hogy az irodalomban néhány ember tartotta kezében a hatalmat. Mindenekfelett: ezt a számot csak azért is meg akartuk csinálni. Alkalom volt ez, esély, amely, tudtuk, csak egyszer adatik meg.”⁹⁰

A szám megjelenését követő vita háttéréről és okairól Tomán ezt írta: „Az »öregek« nyakig benne voltak a dogmatizmusban, a szocialista realizmusban, [...] védték, szolgálták a rendszert irodalomban, sajtóban, politikában egyaránt. [...] Mi »fiatalok« másról és másképpen akartunk beszélni az irodalomban, másfajta irodalmi életet képeltünk el és kívántunk. [...] Azt hiszem, ezzel rémesen felbosszantottuk az akkori irodalmi vezető köröket, amelyek egyúttal politikai vezető körök is voltak. Hisz például a Hid főszerkesztői – egészen 1951-ig, amikor Majtényi Mihály vette át a folyóiratot – egyúttal politikai funkcionáriusok voltak. Meg is indult ellenünk a hajszja.”⁹¹

Tomán Bosnyák Istvánt idézve mondja, hogy az akkori hatalmasságok szándéka volt „megtörni a nemzedékké válás kísérletét! Szétverni a fiatalok nemzedéki közösségét, elszigetelt egyedekre bontani, s ily módon [...] »leszerelni őket!“⁹²

Ez végül sikerült is.

A továbbiakban nem állt fel egységesen a fiatal hidasok nemzedéke.

S mi történt volna, ha történetesen feláll a „márciusi” hidasok nemzedéke, ahogyan Bori Imre nevezte őket?

Erre a választ maga Bori adta meg, aki évekkel később közzétette a fiatalok konkrét célkitűzéseit (az úgynevezett Március-mozgalom kibontakoztatását), amelyeket határozati javaslat alakjában kellett volna elfogadniuk egyik akkori összejövetelükön, de sajnálatos módon erre soha nem került sor.⁹³

„1. A Március-mozgalom a fiatal magyar írók társulása.

2. A Március-mozgalom célja a fiatal írók bevezetése az irodalomba.

3. Meg kell szüntetnünk az irodalom kívülről való irányítását.

Bürokrátáknak semmi keresnivalójuk az irodalomban.

4. A vajdasági magyar irodalom csak akkor válhat nagy irodalommá, ha a teljes valóságot tükrözi. A fiatal íróknak elsődendő feladata, hogy ilyen irányban szolgálják az irodalmat.

5. A fiatal íróknak tanulmányozniuk kell népünk életét (a gyári munkásság megélhetési és munkaviszonyai, problémái; a falusi lakosság élete; »Vajdaság fölfedezése«).

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. Bosnyák István *Megújhdás – megoszlás nélkül?* című tanulmányából idézett Tomán László.

⁹³ Bori Imre: *Húsz év után. Magyar Szó*, 1971. febr. 20.

sem kibontakozni, sem kiteljesedni az ekkoriban feltűnő törekvések valójában nem tudtak”.⁹⁸ Ettől eltekintve, mint Szeli István fogalmazott, „az ötvenes évek eleje tehát az a nagy gátszakadás, amely a frissebb, elevenebb irodalmi szellem beáramlását” tette lehetővé.⁹⁹

Mindezt azért volt fontos részletesen is áttekinteni, mert a fiatal hidasok nemzedéke jórészt az *Ifjúság Szava* fiatal nemzedéke volt egyben, amelynek kibontakozása, érlelődése több éven át tartott a lap irodalmi rovatában (amelyet akkortájt Fehér Ferenc és Major Nándor szerkesztett), s az annyira vitatott „új hang”-jukat elsőként nem 1950-ben, az áprilisi *Híd*-ban, hanem már korábban (1948-tól kezdődően) az *Ifjúság Szavában* hallatták.

A *Híd* áprilisi száma nyomán azonban, miután napirendre került a lapok irodalmi dilettantizmust serkentő irodalompolitikája, az *Ifjúság Szava* is levonta a következtetéseket, és a rákövetkező időszakban irodalmi rovatában éppen azokat a szempontokat igyekezett érvényesíteni, amelyeket annak idején Bori Imre fogalmazott meg.

THE RISE OF THE *HIDASOK* IN APRIL 1950 AND THE *IFJÚSÁG SZAVA*

One of the main characteristics of the first couple of years of the journal *Ifjúság Szava* (*The Word of Youth*) was the pursuit of new (literary) tones. This was the time of ‘slogan’ literature and ‘mass’ poetry, but also the time when a young generation of writers, the young *hidasok* (bridgers) emerged in April 1950. It can be claimed an important fact that half of the team of the young *hidasok* contributed to the *Ifjúság Szava*, and therefore, it was the journals’ young team that had matured by 1950, that is, the April issue of the journal *Híd* (The Bridge), which initiated a dispute between the “young” and the “old”. The revival and path-finding, or rather the striving and opening towards modernity and world literature, which succeeded ‘slogan’ literature, is indisputably the merit of the young generation that presented themselves in the *Híd* in 1950; nevertheless, the truly new tone came later with the Symposion-generation.

Keywords: *Ifjúság Szava* (The Word of Youth), *Híd* (The Bridge), the 1950’s generation, the April 1950 issue of the *Híd*, disputes

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Szeli István: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1945 után. Híd, 1968. 7–8., 769–798.*

A szerző neve (rang nélkül) (14-es betűnagyság, normál betűk, 1,5-es sorköz)

(A szerzőt foglalkoztató intézmény neve, székhelye, a szerző elektronikus elérhetősége vagy laccíme) Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK,

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

xxxxx@yyyyyyy /*10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz/

A SZÖVEG CÍME (14-es betűnagyság, félkövér, verzál, 1,5-es sorköz)

Ha van: a szöveg alcíme (14-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz)

Rövid tartalmi összefoglaló, bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (a végén pont nélkül, 10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10)

A dolgozat főszövege, 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (16 oldal vagy 30.000 karakter).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914—1918-ig; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

A közcímek

(számozás nélkül), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...).

A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak. A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. A lábjegyzetben a rövidítéseket a helyesírási szabályoknak megfelelően (és megfelelő szóközökkel) kell jelölni: ua. (ugyanaz), uo. (ugyanott), i. h. (idézett hely), i. m. (idézett mű), vö. (vesd össze), l. (lásd) stb. A lábjegyzet kezdetén minden rövidítést nagybetűvel kezdünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983) vagy, oldalszámmal (PROPP 1983; 26).

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint hogy korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

